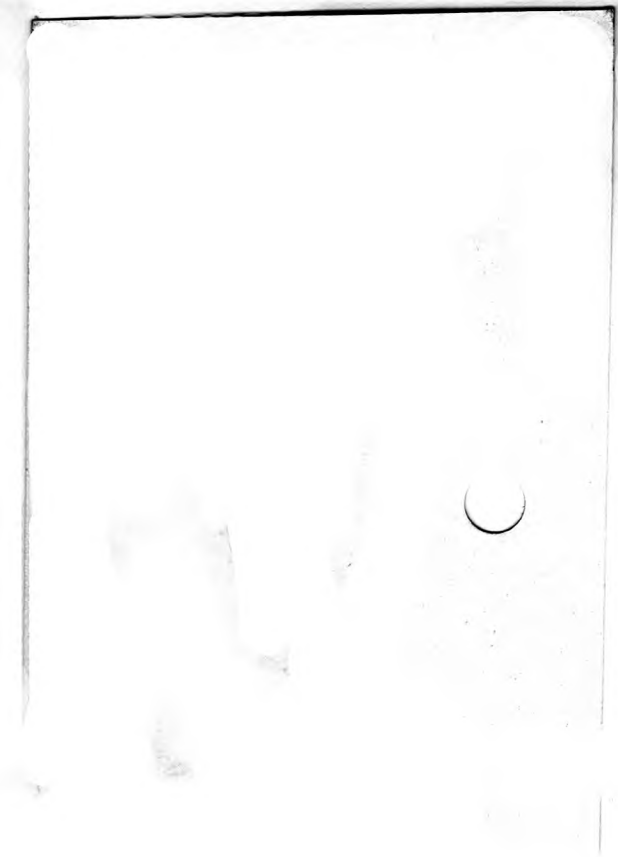




Валерий Цыбиков

**ЗАХААМИНЬАА
ЗАХАТАЙ**



ВАЛЕРИЙ ЦЫБИКОВ

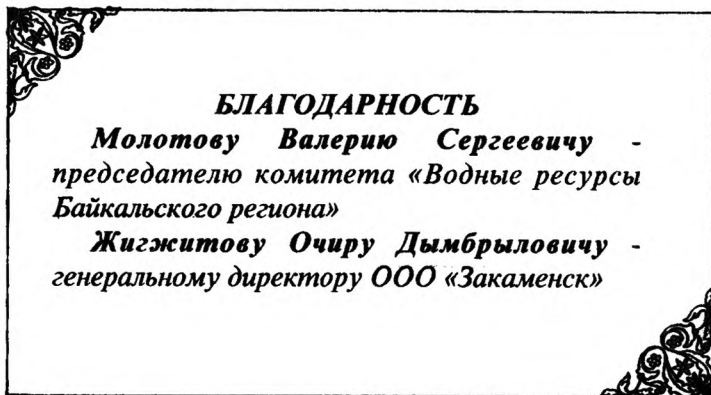
**ЗАХААМИННАА
ЗАЯТАЙ**

**Улаан -Удэ
2007 он**

ББК 63.3 (2 Рос. Бур.)

УДК 947. 1/9

Ц 932



В.Д. Цыбиков

**Ц 932 «Захааминһаа заяатай» - Улан-Удэ, ГУП Издательский
Дом «Буряад үнэн», 2007, - 104 стр., цв. вкладыш**

© Цыбиков В.Д., 2007

© «Буряад үнэн», 2007

УРДАНАЙ УРЛАЛАЙ, УЯНГЫН ХАНИ НҮХЭР

Захаамингай аймагай Нурта нютаг хэзээни урдын сагнаа уран дархашуулаараа суурхадаг байһан. Хэн нэгэнэйнгээ гэр бариха гэбэл, бултадаа хамһажа туһалдаг, бэе бэеынгээ ажамидарал байдалы али болохоор дэмжэдэг, эгээлэй сагта эб нэгэн, алишье үедэ ами нэгэн ажашуугаа юм. Нютагайнгаа зоной эгээл эрхим шанар шэнжые бээдээ шэнгээһэн, сээжын сэсэн зугааень, сэнтэй урлал бэлигыень халан абаһан, олониитэдэ мэдээжэ болоһон багша, арадай мастер Валерий Дашеевич Цыбиковэй үйһэн бүтээлнүүдые хараа үзөөгүй хүн Буряадтамнай үгы ёһотой.

«Үйһэн бүтээлнүүдэй үзэсхэлэн» гэһэн олон выставкэнүүдые эмхидхээд, эдир залуу үетэндэ урданай урлалы халан дамжуулжа байһан энэ хүмнай сэдъхэлдээ уянгын ульһа бөөмэйлэн ябадаг юм. Түрэл тоонто Захаамингаа, Нурта һайхан тоонтоёо, нютагайнгаа түрүүшүүлые, магтан дуулахаһаа, арадай урлал тухай зураглалнууды бэшэхэһээ, шүлэгүүдые найруулхаһаа гадна һүүлэй үедэ арадай аман зохёол суглуулдаг болонхой.

Дунда нургуулин ажалай багша, БИПКРО-гой «Технология и предпринимательство» гэһэн кафедрын ахалагша багша, ВСГТУ-гай «Технология и дизайн упаковочного производства» гэһэн кафедрын багша гэһэн хүндэтэйшье, аша туһатайшье тушаалнуудта хүдэлхэдөө, «Үйһөөр урлал бүтээл» гэһэн өөрын авторска программа зохёон байгуулжа, шабинартаа, мүн бусадшье дуратайшуулда халан абахадань тааруугаар ойлгуулан хөөрээжэ үгэдэг.

Буряад шэмэглэл угалзанууды хэрэглэн, үзэмжэ һайхан, һайн шанартай бүтээлнүүдые үйһөөр хэжэ, уласхоорондын, Бүхэроссин, региональна, республиканска выставкэнүүдтэ

табиан, найшаал, магтаалда хүртээн байха юм. Онсолбол, Бүхэроссин выставкэдэ үйһэн зүйлнүүдынь алтан медальда хүртөө, «Сибирийн бэлигтэн», «ХХ зуун жэлэй мастернууд» гэхэн выставкэнуудта үнэтэ үзэсхэлэн гэжэ сэгнэгдээ һэн. Жэл бүрийн республиканска выставкэнүүдтэ уран бүтээлнүүдынь саг үргэлжэ тэмдэглэгдэжэ, түрүү һууринуудые эзэлдэг.

В.Д.Цыбиков туйлаһанаараа һанаагаа амараад һуудаггүй, харин зохёохы шадабаряа саг үргэлжэ мүлжэ, онол аргуудыа баяжуулжа байдаг. 1993 ондо ВАРК ажал ябуулгыень онсо сэгнэжэ, «Арадай мастер» гэхэн нэрэ олгоо. 1995 ондо «Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртээн габьяатай. Арадай заншалта урлалые һэргээн хүгжөөжэ, дам саашанхи үенүүдтэ дамжуулан байһан нүхэрнай 1990 ондо «Буряадай түрүү хүнүүд» гэхэн конкурсын лауреат болоо һэн.

Урлалдаа угаа бэрхэ мэргэжэлтэнэй бүтээлнүүд гадаада түхэлөөрөө угаа найхан, урин гоё байхаһаа гадуур ажабайдалда тон хэрэгтэй юм. Хушаар хэгдэһэн абдар, заһалай бүтээлнүүд, бусад хэрэгсэлнүүд хэды сэнтэй, бата гээшэб. Үйһэн бүтээлнүүдынь хэзэени сагта үнэтэй, шанар шэнжэ тухайнь уншагшад дуулаһан, соносоһон лэ байха. Эдэе хоолой зүйл түйсэнүүд соо хээ һаа, гутахагүй, эд хубсаһа абдар соо хадагалхада, муудахагүй.

Урданай урлалые үргэлжэлүүлэгшэ В.Д.Цыбиковэй зохёохы выставкэ оло дахин үнгэргэгдэһэн байна. «Үйһэн бүтээлнүүдэй үзэсхэлэн» гээд, түрүүшын выставкэ нэрлэгдээ һэн. Тэрэ гэхэһнээ хойшо Валерий Цыбиков шүлэгүүдэй хоёр суглуулбари гаргаа, уянгата шүлэгүүдынь «Буряад үнэн» сонин соо хэблэгдэжэ байдаг.

Буряадай багшанарай мэргэжэл дээшэлүүлхэ курснуудта дээдэ категориин багша В.Д.Цыбиков практическа хэшээлнүүдые үгэдэг юм. Иигэжэ тэрэ тон һонирхолтой шунал абьясые олон зондо ойлгуулна, дам үргэлжэлүүлхэ хүнүүдые олоно бшуу. Налгай нам зантай, найдамтай һурган

хүмүүжүүлэгшэ мүн. «Алтаргана-2006» нааданда алтан медаляар шагнагдаһан, 2007 ондо үнгэргэгдэһэн «Сердце отдаю детям» гэһэн нэмэлтэ нуралсалай багшанарай республиканска мұрысөөнэй лауреат мүн. Уласхоорондын выставкын үедэ Москва хотын политехническэ музейдэ буряад түйсэнүүдээ хэтын хадагаламжада дамжуулһан байна.

Эдэ бүгэдэһөө уламжалан тобиолходо, В.Д.Цыбиков Буряад Республикын соёлой болон эрдэм нуралсалай хүгжэлтэдэ онсо өөрын хубитаяа оруулһан, габьяата хүнүүдэймнай нэгэн гээшэ. Мүнөө дүй дүршэл тухайгаа, арадай ёһо заншал, уянгата мэдэрэлһээ мүндэлэн гараһан мұрнүүдтэй номоо гаргуулхаяа хэблэлдэ дурадхаад байхадань, дэмжэхэ, заатагүй дэмжэхэ гэһэн халуун мэдэрэл түрэнэ. Энэ ном түрэл аймагайнгаа 80 жэлэй ойдо зорюулагдаа. Сэдьхэлэйнь абьяас ульһа шимэл гээшэл.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА,
«Буряад үнэн» сониний редактор,
Буряадай Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ.

*Нурта нютаг Захаамин соогоо онсохон юм даа:
зонишь дэлгэр, жэжэ-бужа зон гэжэ үгы, нэгэндэ гэр
баряа хаа - бултаараа, баяр болоо хаа - хамтаараа,
һүүлшын замда үдэшэхэдөөшье - нютагаараа.
Урашуулаар суурхадаг урданай гуламта.*

ЗАХААМИНАЙ АЙМАГАЙ ХИЛЭ ТУХАЙ

1700 гаран оноор Ородой гүрэн, Монголой ба хитад орон хилэ хэһэн байгаа. Ородой гүрэнһөө Сагаан хаанай зарлигаар граф Рагузинский энэ ажалые хүтэлбэрилһэн. Тэрэ үеын хилэ дээрэ болоһон ушар үбгэд хая болотор хеерэлдэгшэ хэн.

Манай Захааминай аймагай зон тэрэ хилэ хэхэдэ хабаадаһан юм. Нэгэ ангуушан хүн газаршан болоһон түүхэтэй. Үндэр хадын орой дээрэнэ харахадаа, ном үзөөгүйшье хаа, карта гээшые харуулахадань, тэрэ газаршан хуу ойлгоод байһан юм. Нэгэ хэды хүнүүд ажалшад боложо хүдэлһэн байна. Тэрэ газаршан болоһон ангуушанаа бэшэниинь Мата гэжэ нэрлэһэн юм. Мата гээшэнь юун гээшэнь тэхэдэ, мата матаһаар, газараа ехээр абахые оролдоһон хүсэл. Тэрэ үедэ манай зон агнуури хэжэ амидаржа байһан хадаа ангуудайнгаа байдаг хайн газарнуудые, хада уулануудые хойто үеынгөө хүнүүдтэ үлөөхэбди гэжэ сэсэн бодол ханаан бодолдоо бодож, хилэ саагуур болгоһон түүхэтэй. Тиигэжэ агнууриингаа газар абаһан болоно.

Мата агнуушан урид ябажа модо сабшаад саашалха, харин ажалшад хойноһоонь ябажа, тэмдэглэжэ ябаад, хайн антай газараа харахадаа: “Матаа, матыш”, - гэжэ хашхаралдагша хэн. Тиихэдэнь газараа ехэ болгожо, улам саашаа ородог байгаа. Хоёрдохи дайнай урда тээ тэрэ үеын хилэ хэгдэһые манай нютагай зон хараһаншье байха. Шэнэнэнэй хоёр талые сабшаад орхиһон юм. Тэрэ шэнэнэд ургаһан зандаа байгша бэлэй, сабшаһан хоёр хажуунь шэнэнэнэй дабирхайгаар зузаанаар няагдаһан шэнги эдэгшоод байдаг хэн гэжэ хеерэлдэдэг. Зарим нютагай зон граф Рагузинскада мīнгэ үгэжэ, хилээ нютагаһаань дүхүү гаргуулһан

ушаршые байха. Манай аймагай Нурта хууринда тэрэ үедэ байгша зон хилээе дүхүү гаргаһан сэгээ хэдэг байгаа. Үглөөгүүр бодоод, хилэ дээрэ ерэжэ, нүгөө Монгол орондо байдаг түрэл гаралнуудаараа хилэ дээрэ уулзаад, орой гүүгээ наахадаа, гэртээ ерээд байхабди гэжэ хэлсэдэг. Тэрэ Мата гэжэ газаршандаа: “Хүлһэ юу эрихэбши?” – гэхэн байгаа. Мата харюу болгон: “Хирээ шубуун ниидэжэ ябахадаа, жаран жалгын саана байһан һэе харагша юм. Тэрэ шубуун шэнги ба өөһэдынгөө отогоорхиноор жаран жалга агнууридаа түлбэриггүйгөөр манда үгэхыетнай гуйнаб”, - гэхэн байгаа. Тиихэдэнь Сагаан хаанай зарлиг болгон, граф Рагузинский жаран жалга Матын отогоорхиндо үгэхэн юм. Тэрэ жаран жалга гээшэнь манай эндэхэе һарьдаг хирэтэр байгаа юм бээ. Тэрэ үедэ газарай хэмжүүр нэгэ голой уудам талые нэгэ жалга гэдэг байгаа хаш. Харин Түнхэнэй аймагай газаршан зуун хүрэг адуу эриһэн юм гэжэ хэлсэгшэ. Тиигээд тэрэ эриһэн эрилтыень дүүргэхэн байгаа. Тэрэ баруун тээхэе ерэхэн зуун адуун манай нютагта таараагүй юм байха. Тиигэжэ Зуун морин гэжэ газар нэрлэгдэхэн байгаа юм гэжэ хэлсэгшэ. Мата гэжэ хүнэй нэрэ хэн гэжэ байһан юм. Түүхэдэ Мата гэжэ үлэнхэй. Ямар нютагай байһан юм, манай Захаамин аймагай дээдэ талаар хуужа байһан юм гэлсэгшэ. Тэрэ саһаа хойшо хилэ хэдэ дахин ондоо болоһон байна. 1920-ёод оноор хилын сэрэгшэд Зэдэ голой дүхүү табяад байһан юм. Тиихэдэ ехэ хүндэ байгаа гэжэ хэлсэгшэ һэн. Хаанашые ябаха аргагүй, гэртээшые ерээд байна гү гэжэ харагша һэн.

Тэрэ үедэ олон малтай зомнай Монгол орон нүүхэн юм. 1930-аад оноор хилэ хуушан түхэлдөө орожо, 1700 оноор табиһан хилые сэрэгшэд хаража эхилээ һэн. 1970-аад оноор Зэдын комбинадай үүсхэлээр зарим газарта хилэ саашаа болоһон, юундэб гэхэдэ, вольфрам олдһон байгаа хаш, зарим газарта хилэ наашань болгоһон байгаа. Манай нютагай хажуугаар наашаа болоһон түүхэтэй. Иимэл юумэл даа хилын түүхэ гэжэ хүгшэд үбгэднэй һая болотор хөөрэлдэгшэ.

*Лубсан Цыренов,
Ёнгорбой*

ХҮРХҮҮД

Нэгэ гоё сэбэр шарайтай басаган ябажа ябатараа, уһанда орожо шунгаба ха. Тиигээд уһанһаань гараад байхадань, мандагар Тула загаһан ерэжэ шабхуурдахадаа табан хүбүү заяажархиһан байгаа. Басаган ухаа алдаһандаа, нэгэ хүбүүгээ хүр шулуун доро табижархиһан. Тиигээд хүрхүүд нэрэтэй болоһон. Хоёрдохи хүбүүгээ саһан доро булажирхиһан, тиигээд Санага гэжэ нэрэтэй. Гурбадахи хүбүүгээ Бутайн хоорондо хабшуулжархиһанинь, Боохон, Энгийн габа руу нүгөө хүбүүгээ хэһэнинь Эхирэд бии болоһон. Эгээ багаяа хии соо хэжэрхиһэнинь, Хоймор гэжэ нютаг бии болоһон түүхэтэй. Тулаһаа Заяабаритай хүрин хара хүрхүүд даа.

Уран Дүшэһөө эхитэй урасхал Зэдэ голдо түрүүшын сагта нүүжэ ерэнэн хүрхүүд Угсаатан Нурта, Борто, Үлэнтэ болон ондоошье нютагуудаар хуурижаһан. Эсэгэ үбгэдэйнь уг удам болбол: Анхан Маншын мэдэнэй Халха Монголой Сэсэн хаанай аймагай 1670 оной үедэ Түнхүү Түнгэрсэг гэжэ нэрэтэй хоёр хүрхүүд Зоной удам Сэлэнгэ мүрэниие зубшан ябажа, Байгал далай хүрэжэ ерэнэн.

Түнхүү гэгшэнь далайн хойто бээдэ Алайр, Боохон, Балаганск нютагуудаар хууһан хүрхүүдэй удам болоһон юм.

Түнгэрсэг гэгшэнь Мундаргын зүүн үзүүртэ ба Мундаргын ара бээдэ Хитойн урасхал барин хуужа, Нүхэлин гэжэ хүбүүтэй болоһон. Түнгэрсэгэй хүбүүн Нүхэлин Дааган, Даури гэжэ хоёр хүбүүтэй болоһон. Нүхэлинэй Дааган ехэ хүбүүн Мундаргын ара бээдэ, Хитойдо нютагжаһан гэхэхээ ондоо тодорхой мэдээсэл үгы.

Нүхэлинэй хоёрдохи хүбүүн Даури гэгшэ Түнхэн нютагта хуурижажа Энхэ Мүнхэ гэжэ хоёр хүбүүтэй болоһон байгаа.

Дауриин ехэ хүбүүн Энхэ хүбүүтэй боложо, Түнхэн ба Тоориин нютагта хүрхүүдэй уг удам нютагжаа юм.

Дауриин бага хүбүүн Мүнхэ (Манжа) Хитад Росси хоёрой шэнэ табигдаһан хилэ хараха албанда 1728 ондо нялха нарай хүбүүгээ үйһэн үлгыгэй морин дээрэ үргэлжэ; Гэньжэ (Ганжа) һамгатаяа адуугаа туужа, һарьдаг уула дабажа, Нурта нютагта ажаһууһан. Мүнхэ болбол

тэрэ үедэ Манжкын мэдэнэй Халха Монголой Эрэн харуулай Сүбэ ба Ородой мэдэлэй Бурядайд Модон хүлэй ама Сүбэ хараха хилын албанай харуулай дозор байгуулхан.

Пүүлдэ мүн энэ шадар Тэртэ угтай Пайвал, Зодбо гэгшэд Түнхэнһөө ерэжэ һууһан. Пайвал тэртэ найхан Ондорёон гэжэ хоёр хүбүүдээ гүрэмэл модон аргуу ашанаг үлгы дотор һуулгажа Түнхэнһөө ерэнэн.

Мүнхэ болбол үйһэн үлгы соо абажа ерэнэн хүбүүндээ үйһэнэй нэрээр (Ууя) Уя гэжэ нэрэ үгэнэн. Мүнхэ хилэ хамгаалхаа албанда байхада Нуртын эхинһээ Модон хүн хүрэтэр Зэдэ уһанай урда ба хойто бэээр үбһэ ногоондо, уһанай тунгалагта олон хүрэг адуу малаа үдхэжэ, тэрэ үеһын урда хойно һубарин ерэнэн зонтой эбтэй эмхигэй һууһан байна.

Мүнхэ Нурта нютагта һуухадаа, Буйман Бортоон гэжэ үшөө хоёр хүбүүтэй болоһон юм. Мүнхэтэн Нуртын дээдэ үзүүртэ һуужа байха үедөө Гэнжэ хатанай наһа барахада хадаглаһан газарые мүнөө Гэнжэгэн гэжэ нэрлэдэг.

Мүнхэ таабайн хүбүүд эсэгынгээ албанда ороһон, Байгалай урдахы буряад ба хамнигадай ямаршые туһаламжагүй 1728 онһоо 1865 он болотор хилэ хараһан байгаа.

Уя болбол хилын харуулда һайнаар хүдэлһэндөө Эзэн хаанһаа капитан нэрэ зэргэ, алтан гэртэй кортик гэжэ һэлмэ шагнал абаһан.

Уя таабай Зайһан эсэгынгээ һууһан Гэнжэгэндэ һуухадаа, дүрбэн хүбүүтэй болоһон. Уя ламын мүргэлэй ёһоор хада уулын оройдо обоо бунхан бодхоохо заншалай эхилхэдэ, Хужарай обоо табижа мүргэлэй газарые шэнжэжэ, өөрынгөө унажа ябаһан мориной туруугаар гэшхэнэн газарта һайн тэмдэг үгэнэн газарта обоо бодхооһон юм.

Мүнхэ Уя хүбүүнэйнгээ найман наһатай байхада, хүбүүнэйнгээ нэрэ дээрэ обоо баталуулхан юм гэдэг.

Уя Зайһан олон адуутай, хурдан моритой һэн. Зүүн найман Эсэгэ Зонтой мори урилдахаяа ошохо замдаа Наринай нэгэ ородой газар хахалжа байһан сагаан боро мориё шүрбэһыень барыжа үзөөд, энэ хурдан морин гэжэ хоёр мориёо үгэжэ, тэрэ

мори абаад, Зэдын Наринай добо гэжэ газарта зүүн найман ба баруун долооной дундахи урилдаанда түрүүлхэн юм.

Мори унаха хүбүүн Бэрхэшүү гэгшэ Сагаан – Мариной тэртын аймагһаа ошоһон байгаа. Барилдахаар Болхойн аймагһаа Индагар хүн гэгшэ ошожо, мүн найманай бүхые диилэхэн. Хоёр талын моридой урилдаанай үедэ Уя мүнгэн дааһаар тамхилжа хэбтэбэ. Хара морин түрүүн ерэбэ гэхэдэнь, Уя минии морин хойнотобо гэжэ гомдолтой болобо. Пүүлдэнь Уя Зайһанай морин түрүүн гаража ерээ гэхэдэнь, газарһаа бодоходоо, мүнгэн дааһаа алдаһан юм. Хүн дааһыень абаад үгөөгүй гэлсэдэг. Ушарынь болбол сагаан боро морин хүлхэндөө харгын тооһондо хара боложо харагдаһан юм.

Пүүлдэ Түнхэнһөө Уя үезлынхи баян хайн һууна гэжэ дуулаад, Энхэ абгайгын хүбүүд Хорёон, Ходьног харьдаг уулые ябагаар дабажа ерэхэн.

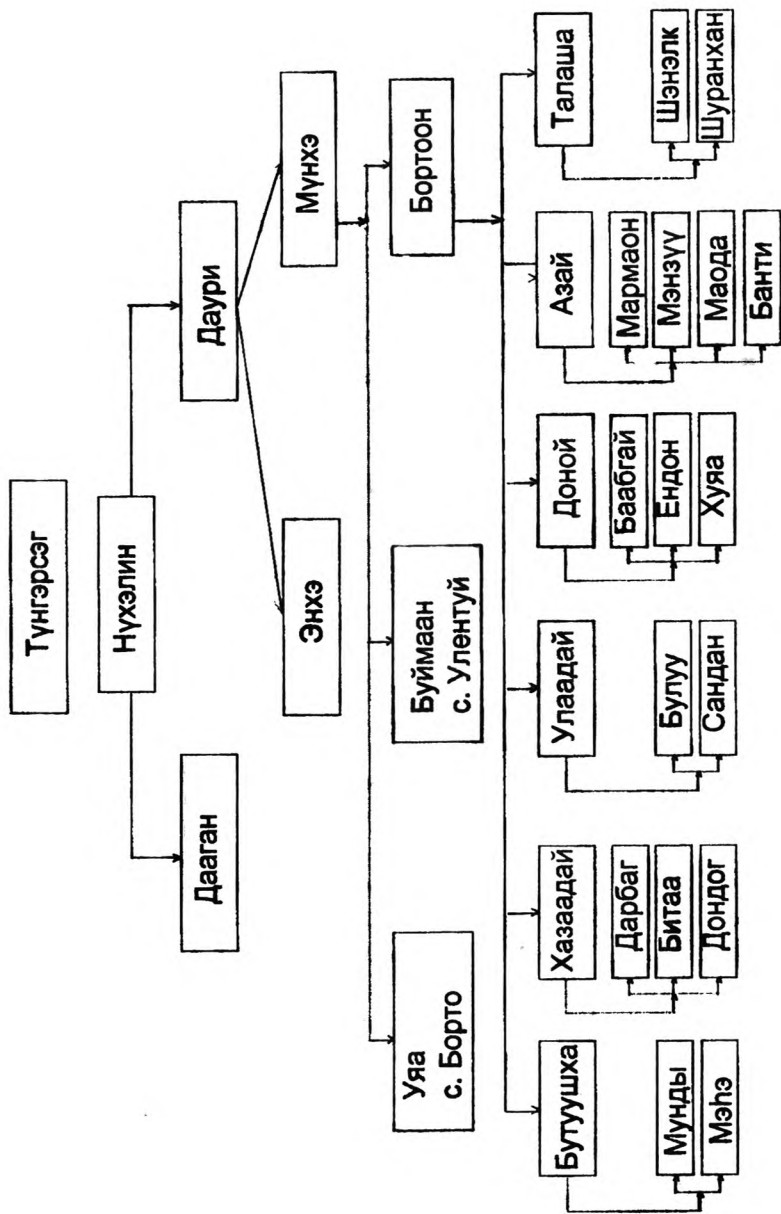
Хорёон Хуурай Сахирта нютаглажа Хэнзэхэн гэжэ хүбүүтэй болоһонһоо Уута ламын Лодой, Ампистан, Халзара шарагшанай Доржотон аймагай удам болоһон бэлэй.

Ехэ Сахирта Ханхаан гэжэ хүбүүнһээ Ангайтан, Анша, Шираб хүүгэдэй үбгэ эсэгэ болоһон байна.

Мүнхын дунда хүбүүн Бортоон эсэгынгээ гал гуламтада Гэнжэгэн, Нурта, Хужар нютагта һуужа, Бүтүүшхэ, Хазаадай, Улаадай, Дооной, Азай, Талаша Зургаан хүбүүдтэй боложо, Зэдэ голой олон хүрхүүдэй удам болоһон бэлэй.

Мүнхын ехэ хүбүүн Уя Зайһан Гэнжэгэндэ һуужа байха үедээ дүрбэн хүбүүтэй болоод, тэндэхээн ехэ олон адуугаа тоожо, Шара-Азаргаар Дархинта орожо, Нарин Голой адагта олон унагада уяжа, адуугаа һаагаа. Дархинтын уһа зубшан хүтэл дабажа, Бортын түглын таһархайгаар найман зуун адуугаа туужа Мэлэ орожо байрлаа.

Рампил, Могтоо, Намхан, Багшахан, Ошор олон адуу малаа үдхэжэ, Бортын олон хүрхүүдэй үг удам болобо



Мүнхын бэрхэнүүд

Залгаа хүбшэ ууланууд

Зэдээ зайгаад эбхэрээ

Заяа үндэр дархашуул

Захаaminaа суурхуулаа

Буймаан, Уяа, Бортоон

Баабай Мүнхын хүбүүд

Байдал гоёл зохёогоо

Борто, Нурта, Үлэнтөөр

Эртын сэдьхэл нэргээжэ

Эрдэм бэлиг дээшлээ

Соёл домог эрьежэ

Сэлээн зомнай гэгээрээ.

Буймаан, Уяа, Бортоон

Баабай Мүнхын хүбүүд

Байдал гоёл зохёогоо

Борто, Нурта, Үлэнтөөр

Элдин дайдын альган дээр

Эбтэй номтой буянтай

Эгээл нангин ханагдаа

Эхэ нютаг байхал даа.

Буймаан, Уяа, Бортоон

Баабай Мүнхын хүбүүд

Байдал гоёл зохёогоо

Борто, Нурта, Үлэнтөөр.

ЗАМБАА АМТАЛХА ДУРАТАЙ ГҮТ?

Эртэ урда сагнаа хойшо замбаа хадаа захаамин зоной гол эдеэ хоолой зүйл хододоо байһан юм. Мүнөөшье хаа-яа аба, эжыдээ айлшыхадаа, энэ эдеэнһээ заабал ама хүрэдэгбди. Хүүхэднай хото городто үдэһэн хадаа, энэ хоол яажа бэлдэдэг бэ гэжэ ойлгодоггүй. Тиймэнээ энээн тухай тобшохоноор бэшэхүү.

Зунай сагта үбхэндөө ороходоо аршаанда амархаяа ошоходоо, хэдэн хоногор хээрэ гү, али агнуурида гарахадаа, захаамин зон замбаагаа бэлдэдэг юм. Мяха хүн шэнги түргэн муудахагүй, шанартай энэ эдээнэй зүйл ешмээнэй таряагаар бэлдэдэг эгээл амтатай юумэн лэ.

Нэн түрүүн таряагаа уур нюдүүр соо хэжэ сохин, хальханһаань сэбэрлэдэг юм. Уур – хуһан модоор хээтэй, арба гаран адха орооһоной ородог амһарта.

Нюдүүр түмэрөөр гү, али модооршье хэгдэһэн байдаг. Тиигээд сохиһон орооһоёо үйһэн һабья соо хэжэ, газаа һалхинда хийдхүүлдэг. Хальһаниинь хийдэжэ, орооһониинь һабья соо үлэдэг.

Тэрэнэй һүүлээр хальһанһаа сэбэрлэгдэһэн орооһоёо гурбан тулгууртай шэрэм тогоон соо хэжэ хуурадаг. Галай түлигдэхэдэ тогоон халаагдахада ёһотой. Улаан шаргал болотороо хуурагдаһан орооһоёо удаань гар тээрмээр гурилай түхэлтэй болотор гараараа тээрмэдэхэ хэрэгтэй. Одоол энэ ажалай удаа ёһотой замбаа боложо гарадаг гэшэ.

Гар тээрмэдэ (хоёр томо шулуун түхээрэлгэ) тэрэ орооһоёо хэжэ татахаш (эрьюулхэш). Дээдэ шулуун түхэрэзень эрьюулхэдэ, орооһон гурил болотороо татагдадаг.

Саахартай халуун сайда зөөхэ гү, али шара тоһо хайлуулжа хээд, дээрэһэнь замбаагаа үдхэншэг болоторнь нэмээд, һайса худхаһанай удаа амталаад үзөөрэйт. Үлэ хоолтой эдээнэй зүйл юм. Хүн үглөөгүүр замбаа эдээ һаа, үдэшэ орой болотор үлдэнгүй садхалан ябадаг.

ДУЛААН ХААН ТУХАЙ

Манай Захааминай нютаг нугаар янза бүрийн обоо ууланууд бии, тэрэнээ зомнай тахижа, мүргэдэг заншалтай. Эртэ урда саһаа Дулаан Хаандаа Нурта нютагайхид мүргэжэ байһан гэшэл даа. Гайхалтай, Дулаан Хаанай хормойдо тэб тэбхэр уула үлэшэнхэй, урдандаа тойроод тарья талха тарижа, хуряжа

байхан юм. Мүнөөшье болотор тэдэ модо отолжо болохогүй, шулуу хүдэлгэхэгүй, сэсэг ногоо таһалхагүй, нангин газар үлзы найханаар сахигдаһаар зандаа юм.

Нурта Хужар нютагуудай шүтэдэг Дулаан Хаан тухай ушарыень тодоор мэдэхэ гээд, Бандеев Балган таабайда (өөрөө Дулаан Хаанда, Буха Ноёндо үргэл хэдэг) хандаһамни шимэ тобшохоноор тайлбари үгөө:

- Эртэ урда сагһаа үбгэд хүгшэдэй хөөрөөгөөр дамжажа ерһэн түүхэ. Урда сагта Монгол Орондо Тэб-тэнгэри гэжэ Заарин бөө байһан, тэрэнһээ үг залгажа, 9 хүбүүд алтан дэлхэйдэ амидархадаа, бултадаа баһа заарин бөөнүүд болоһон гэхэ. Эдэнэрэй эгээл ахань Дулаан Хаан байһан ха. Монголой карта дээрэ харахада, Дулаан Хаанай Нуга гээд ехэ газар байна. Эдэнэр Монгол хаанай үргөөндэ мэдэлшэ үзэлшэд, холо ойро ехэ суутай байһан һамгагүй гэхэ гү, али одхон хүбүүн Далха – Бандад нэгэтэ зунай найхан сагта Хаандаа айлшалжа буухадань, бултадаа хүндэлбэ. Бусаха сагай болоходо, Хан Далха-Бандадта хандана.

“Айлшалаа хадаа амараад

Хүндэлүүлээ хадаа хоноод яба”

- гэмсээрээ, “Айлшанайнгаа мориень сэргэһээ тайлажа, амаруула” – гэжэ барлагта хэлээд, хөөрөөгөө саашань хоюула үргэлжэлүүлжэ һуубад. Удангүй барлагынь орожо ерээд: “Айлшанай мориной жолоо тайлданагүй” гэхэдэнь, Далха – Бандад: “Битнэй нютагаа заабол бусаха ёһотойб” – гэбэ. Хаан барлагтаа ехээр уурлажа: “Түргөөр мориень таби!” - гэжэ зандаад һуутарынь, дахинаа орожо ерээд: “Баһал жолоо тайлажа ядабаб” – гэбэ ха.

- “Зай тиигэбэл битнай мориндоо мордохом” – гээд бодожо гарахадань, хаан һамгаяа дуудажа: “Үтэр хойноһоон гаража ягад, хайшан гээд жолоогоо энэ Заарин бөө тайланаб, хараад, хадуугаад ерэ” - гээд, түргэн гаргаба.

Далха-Бандад жолоогоо сэргэһээ гансата угзаржа тайлаад, мориндоо мордоходоо, хажуудань үдэшэжэ байһан Хаанайнгаа һамга шүүржэ абаад, харайлгашаба.

Монгол Хаан ехээр уурлажа, үгэр түргэн Хатанаа бусааха хүсэлтэй олон сэрэгээ татажа, хойнохоон эльгээбэ.

Энээн тухай аха дүүнэр дуулаад, эбтэй сугларжа, Байгал далай тээшэ зугадахаяа шийдэбэ. Олон хоног Хаанай сэрэгүүдтэ намнуулжа ябахатаа, Гэгээтэ нютагта (Зэдын аймаг) тогтожо байлдаа хэбэд.

Гэгээтэдээ гэтэлсэһэн

Сагаатайда сабиалсан

Сааша наашаа хаялсаһан

– гэжэ мүнөөшье уншалга хэхэдээ тиигэжэ дурдадаг. Хаанай сэрэгэй тоогүй олон байхадань, тоног зэмсэгээ түргэн хадагалаад, баруулжаа Захаамин тээшэ түригдэбэ. Тиигэжэ ябатараа, “Бүхэ-Шаргай ноёмнай, шимнай залуугаараа эди шэдеэрээ, булад хатуу хүсөөрөө дайсанаа торгоожо, манаа холодуулыш” – гэбэ бэшэниинь. Дайлалдаһан газарынь мүнөө Захааминай Үлэгшэн нютагаархин “Үндэр Баабай” – гээд зальбардаг.

Ехэ ахань Дулаан Хаан хаанай сэрэгтэ хүсэгдэхэдөө, Сагаан Нуур уруу тула загаһан боложо хубилаад, үгы болошобо. Олоороо тэрэ нуурые губшажа гаргахадань, туула олодо. Тэдэнэй гайхажа байтарынь, Дорготынь нарин хушуугаар дугысажа харайгаад, хадын дунда туулган боложо хайлаад, үгы болошоһон юм. Хадын дунда тэбхэр газар болошоһониинь гайхалтай.

Мүнөө тэрэ газарта жэлэй хоёр дахин зунай ногоондо, намарай шара набшада, хоёр хуса гаргажа, бүхы нютагай зон ехэ тахилга хэдэг.

Энээниие 18 бүһэтэй эрэшүүл бүтээхэ ёһотой.

Үбгэдэй хөөрөөгөөр Ехэ Сагаан нуур соо Дулаан Хаанай тула заримандаа юһэ болоод тамаржа байһан гэлсэдэг. Энэ ушарһаа нютагай нэрэ “Нуурта” гэжэ боложо магад 1930 ондо 60-аад үмсэ айлнууд хамтаржа, Нурта нютаг болоһон түүхэтэй.

ШАРАХАН ТҮЙСЭ, САГААХАН ҺҮН

Зунай эхин һарада хуһанай шэмэтэй шүүһе амталжа таашаамаар даа. Газаа хэдыш халуун һаань, һэрюун энэ унда досоо хүйтэ даалгажа бэе аятай болгоодхидог.

Үшөө тиихэдэ эртэ урда саһаа манай угсаатан зон хуһанай холтоһоор элдэб амһарта, илангаяа түйсэ хэхэ ехэ дүршэлтэй байһан юм. Иимэ амһартын шэнжэ шанарынь гайхалтай: ямаршые аяма халуунда хүйтэн уһа, һүү түйсэ соо хээд ябаа һаа, зааханшые бүлээн болохогүй, тэрэл зангаара хүйтэн байха. Угышые һаа, хүйтэнэй сагта халуун унда түйсэ соо абаад ябаа һаа, тэрэл зангаараа байха.

Эсэгэ Чингис изагуурта буряад-монгол зон угһаа иимэ амһарта хэрэглэдэг байгаа гэхэн баримтанууд олон ааб даа. Үни холодо түйсэ соо орхигдоһон даһһан огто муудаагүй, шиигтэйгүй, үнгэнь хубилаагүй гэхэн жэшээнүүдые мэдэнэбди. Үнэхөөрөөл олон жэл соо үнгэнь, зуун жэл соо амтань тэрэл зандаа үлэдэг, тээдшые нүүдэл байдалда хэрэглэхэдэ, аянда абажа ябаханда, аятай гэжэ мэдэжэ байгаад иимэ амһарта урлаагүйдэ аргагүйл һэн бээ.

Гэхэнэ гадна гэр, дала, хото хорёо үйһэн хушалтатайгаар заримдаа хэгдэдэг. Нимгэн холтоһо олоор дабхарлуулжа хэхэдэе, эгээл дээдэ холтоһонойнь хальһан сагаан талаараа дээшээ харуулагдаха ёһотой.

Үйһэн холтоһондо бишыхан зурлааханууд мэтэ толбонуудые хараһан байхат. Хуһан зундаа тэрээгээрээ амилдаг, харин үбэлынь онсо шүүһэн суглардаг юм. Хожомоо энэмнэй шүлтэ болодог гээшэ. Шүлтэ – эм домто бодос юм. Жэжэдхэн бутаргаад, бусалһан уһанда сай мэтээр үйрүүлэн хэхэдэ, тусхаар ундан боложо үгэдэг. Тиин гэдэнэ доторой үбшэнүүдые эмшэлхэдэ юугээршые сэгнэшэгүй юм. Гэхэнэ гадна зарим зон юрын сайн орондо хэрэглэдэг заншалтай. Илангаяа мүнөө эдэе хоолой зүйлнүүдэй үнэтэй сэнтэй болоод байханда, ой тайгынгаа хэшэг һайса суглуулжа, хэрэглэхэдэ аятай ха юм.

Үйһэн түйсэ гадаада талаһаа термосэй түхэлтэй. Хоёр үйһе дабхар барижа хэхэдэ, сагаан талынь досоошон харуулжа

хэрэгтэй. Энэ ушарга түйсэ соохи халуун ундан хүрэхэгүй, хүйтэн – бүлээдэхэгүй бшуу. Түйсын дотор тала бүхэли, залгаагүй үйһөөр бүхэлжэ хэхэдэ, шэнгэн бодос адхархагүй жэшээтэй. Газаа талыень самса гэжэ нэрлэдэг юм. Самса һэн хойноо гоёолтотой, шэмэгтэй байха ёһотой. Жэшээн, буряад угалза хээгээр шэмэжэ болоно. Урлалгын тусхай зэр зэмсээгээр, дүргэн шатаажа гү, али ямар нэгэн хэб даража гэхэ мэтээр элдэбын арга хэрэглэмээр.

Түйсэнүүд хэрэглэмжэдэ орохо янзаараа ондо ондоонууд байдаг. Тодорхойлбол, аян замда, агнуурийн үедэ мориндо ашаад ябахата, таатай зохид байхын тула хобшогор түхэлтэйгээр хэдэг, хабхагыень нээхэдэ, аятай байхын тула арһан ооһор бүхэлэгдэдэг.

... Түйсэ тухай бишыхан хөөрөөн соогоо Захааминай буряадууд энэ урлалда илангаяа онол дүйтэй, онсо тэгүүлэлтэй юм гээд тэмдэглэхэм. Түйсэ хэхэ шадабари уг дамжан ерэдэг, өөр өөрын нюусатайшые байдаг. Мүнөө урданай заншалнуудай һэргээгдэхэ үедэ түйсэ урлан бүтээгшэд олошорхол ёһотой. Олон жэл соошые тэрэл зангаарнь, зуун жэл соошые мэтэр ёһоорнь элдэб бодос хадагладаг түйсээ иигэжэл магтан түүрээхэдэ имэ шүлэгэй мүнүүд ерэбэ:

*Үндэһэн арадайм түүхэдэ
 Үйһэн онсо шэнжэстэйл
 Сэгээн хуһанай хальһые
 Сэлин хуулан абажа,
 Байдалдаа үргэнөөр хэрэглэн
 Бардам һууһан буянтайл
 Үйһэн гээшэ гайхалтай
 Улад зондо хэрэгтэйл.
 Түйсэ намда үгэгты
 Тоһо, тарагаар дүүргэхэм
 Түйсын онсо шэнжэһүүдтэ
 Түүхын шүлһэн халданхайл.
 Уран энэ мэргэжэлдэ
 Үхибүүд таанараа хургахам
 Угайнгаа хэрэгтэй амһарта*

Улам саашань дамжуулжа
 Ехын энэ хэрэгьетнай
 Ерэхэ сагууд сэгнэхэл.
 Хуулан абаһан үйһые
 Хараха барихада аятайхан
 Хэгдэһэн зүйлнүүдын галтайхан
 Хамаг зондоо домогтойл
 Бэеын тамирта нүлөөтэй
 Бамбар зөөлэн үйһэн
 Бодол сэдхэл баясулдаг
 Байдалые шэмэглэн гоёдог
 Буряад зоной баялиг юм.

Түгэсхэлдэнь би, хүндэтэй уншагшадта ханаандам мартагдаагүй зунай нэгэ зураглал хөөрөжэ үгэһүү. Үбһэнэй хаһада үдэшэлэн, Үндэр Дулаанай хормойдо наранай орохо багта Дарима иибимни намдаа түйсэтэй хү харбайжа, хэлэбэл даа: “Хүбүүмни, үлэһэн энэ хү гудамхижархил даа, үшөөл ажалнай ехэл даа”.

Иибингээ гарһаа түйсэ ехэл болгоомжотойгоор абаад, толгойгоо халта хинсайлгаад, бага багаханаар балгажал, мэдэбэб. Одоол ямар гоё байгаа һэм! Үдэшын наран намтай адли хү гудамхиха гэхэндэл, холонгын долоон үнгөөр элшэнүүдээ сасан жаргаха юм. Үйһэн түйсын досоохинь шаб шара, уужа байһан хүнэйм үнгэ саб сагаан, “Дэлхэй үнгэтэй” - гээд зүб лэ нэрлэгдэдэг юм байна гэжэ тиихэдэ бодоо бэлэйб.

ЗЭРЭЛГЭЭТЭ ҺЭН ЗЭДЭМНИ

Үзэсхэлэнтэ үнгэтэ газар дээгүүр үүрэй сэлмэг үглөөгүүр хүбэн сагаан үүлэдэй доохонуур, адагһаань хэбэртэй, арюун тунгалаг уһатай Зэдээ үгсөөд нийдэжэ ябанам. Оо, ямар гоёб даа алтан дэлхэй... харахаар, гайхахаар, һонирхохоор юумэнүүд олон болобо, нийдэлгээ халта түргэн болгохоо һанаад, баруун хүлөө урагшань аалиханаар түлхээд, зүүн хүлөө яаралгүйгөөр үргөөд табихаа байгараа гэнтэ һэришэбэб...

Зэдэ... Зэдэ... Зэрэлгээтэһэн Зэдэмни!

Балшар бага наһанһаа энэ голой эрьедэ эрэ боложо тэнжээб. Хэдыш олон ехэ, бага гол мүрэнүүдые хаража, хүлөө норгожо, аян замда ундаа харяагаашье һаа, Зэдэмни минии наһандам нэгэл, элдин дэлхэйн шэмэг мэтэ һанаандам байдаг. Байдалай бүхы орёо ябадалые, алтан дэлхэйн нюусые ойлгоһомни энэ голой эрье дээрэ, эндэһээл эхитэй. Булта хүүгэд байхадаа, түрүүшын алхам хэһэн шэнгил хүйтэн долгитой уһан соонь шунгажа һуранабди, тэрэ сагта һургаха, заабари үгэхэ хүнүүд үгы һэн.

Тиигэжэл онгосоор голоо гаталжа, үндэр эрьехээ шанха уруу айхаа мэдэхэгүй хүрэжэ, намарай һүүлээр һая хүрэжэ байһан нимгэн мүльһэн дээгүүр хотойтор, абяа гаратарнь конькигаар гүйлдэдэг һэмди. Ехэ бороогой һүүлээр уһанай үерлэхэдэ, бүхы хүүгээд эрье дээрэ сугларжа, хэды шэнээн, хэды саг соо яжа нэмэнэб, бага болоноб гэжэ адаглажа, бэе бэетээ боосолдожо, үглөөгүүр баһал гүйлдэжэ һөөргөө ерэдэг бэлэйбди. Одоо хэды олон жэлэй туршада загана барижа, түүдэг дээрэ шаража, амтархажа һуудаг һэмди. Дан олые барижа, уһаа бузарлагдаггүй, байгаалидаа наринаар хандадаг, гамнадаг байгаа гээшэ гүбди. Баабай, иибин һургаал һэн бээ даа. Хэды олон баяртай, жаргалтай үдэрнүүд уһанай эрьедэ үнгэрөө гээшэб, одоол мартагдахагүй хаш. Баабаймнишые Цыбиков Даша Намсараевич дайнда ябахандаа, Зэдэ голни ходо нюдэнэйм урда миралзатан урдажа байһандал болодог һэн гэжэ хөөрэдэг һэн. Баабайнгаа хөөрэхэн нэгэ ушар һанаандаа бүхөөр хадуужа абаа бэлэйб... -1945 ондо ябаган сэрэгэй 892 – дохи полкын бүридэлдэ

оруулагдажа японтонтой болоһон дайнда хабаадаа хэм. 150 модоной зайе сэрэгшэд гурбан сүүдхын туршада дабажа гараха ёһотой байгаа. Бултанай абажа ябаһан уһан удангүй барагдашаба. Тойрод хоһон губи. Дүтэ нааша уһан байхагүй. Шанга наран, шара тоһон. Ундаа хүрэжэ, амаяа хатахаһаа ехэ зоболон үгы ха юм даа. Гурбан сүүдхэ ябаад, нэгэ горхо харажархибабди. Литр хахад хэмжээнэй фляга соогоо уһа абаад, нэгэ амяар гудамхижархиһан хүм. Хүнэй амидаралда уһанай сэн сэгнэшэгүй. Тиихэдэл Зэдэ голни нюдэнэйм урдуур эзэлүүдгүй миралзан долгилходол, амтан уһанһаань дуһал дуһалаар амсажа байһан мэтэ ханаа бэлэйб”.

Баабайнгаа энэ дурсалгые ходо ханажа, зэрэлгээтэ Зэдэдээ шүтэжэ ябадагби.

ТҮРЭЛ ДАЙДАМНАЙ ҮЛГЫН ДУУГААР ДУУДАНА

Намдуухан хабарай хаһа... Оршон тойронхи байгаалиин үнгэ зүһөө аалихан хубилгаха саг байгаа. Энэхэн үсын үглөөнэй үүр сайха сагта зүрхэ сэдхэлдэм гэнтэ холын, саанаһаа дуудаһан гунигай мэдэрэл түрөө юм. Тиихэ зуура аяар холын тоонто нютаг, налгай аба эжын урихан шарай ухаандам ханагдаа. Үнэхөөрөө, хаанашье ябахандаа, түрэл нютагай татаса үлгын дуугаар сууряатадаг хаш.

Алтан дэлхэй дээрэ түрэхөөр түрүүшын үдэрнүүдһээ үлгын дууе, нютагайнгаа аялга шагнажа үдэһэн хүн өөрынгөө тоонто нютагта, аба эжыдээ эльгэ зүрхөөрөө дуратай байха бшуу. Эжын дуун, түрэл хэлэнэй уян аялга хүнэй зүрхэ сэдхэлдэ хадуугдажа, хэдышые сагай үнгэрөө һаа, мартагдахагүй эди шэдитэй. Үни урдан саһаа үлгын дуугаар, нютагай аялгаар түрэлхиднай хэлээ нангинаар сахиһан гээшэ.

Иибин орон – Нурта

*Үндэр Дулаанай хормойдо
Уужам тоонтом оршодог юм
Уран дарханай соло
Угай холбоо залгадаг юм.*

*Нурта үлгы нютагни
Найдал жаргал асардаг юм.*

*Аята, Жалга, Байсын шулуун
Арюун агаар тунанхай.
Аяга замбаа, борсо шүлэн
Амтатай эдээнэй дээжэстэй юм.*

*Нурта үлгы нютагни
Наһанайм нэгэ тоонто юм.*

*Һархагар шамбай хүбүүдэй
Һүхын дорьбоон замхаагүй.
Дүрбэн сагай эрьеэн соо
Дархан солоо алдаагүй.*

*Нурта үлгы нютагни
Дархан солоёо алдаагүй.*

*Занишалаар баян нуудалтай
Замбааша Иибин буяһаа
Урданай найхан байдалнай
Улаан Нуртын домогһоо*

*Нурта үлгы нютагни
Олдошогүй манай баялиг юм.*

Дарханай орон – Нурта

*Наранай толо сасараад
Нютагни эндэ байдаг юм.*

*Дархан солоо далижуулаад
Дуунайм эхин Нуртам юм.*

*Нурта үлгы нютагни
Эжым түрэхэн газар юм.
Дархан хүбүүд эндэл юм.*

*Зэдэл голоо дээшлээд
Захаамин зоной захал юм.
Зондо жаргал үрээгээд
Заншал гээшэнь найхан юм.*

*Нурта үлгы нютагни
Абым түрэхэн газар юм.
Дархан хүбүүд эндэл юм.*

*Дүрбэн сагай эрьеэн соо
Дархан хүбүүд эндэл юм.
Дайдын олон хүбүүдхээ
Дүүрэн уран солотойл юм.*

*Нурта үлгы нютагни
Мини түрэхэн газар юм
Дархан хүбүүд эндэл юм.*

Зүүдэнэй орон - Нурта

*Зэдэ голый шааяан
Зүүн шэхэндэм дуулдана,
Зэрэлгээтэхэн тала хадань
Зүүдэндэм хүнндөө үзэгдэнэ.*

*Дархан соло алдартай
Дүрбэн зүгэй айлишадые угтан,
Дулаан Хаан тахил мургэлтэй
Дуунайм эхин – Нуртамни*

*Алдар суута хүбүүд басагадынь
Алишье талаһаа магтаалтай,
Омог зоригьемнай үргэһэн
Одон манай Нуртамнай.*

*Үхибүүн наһанһаа дэмжэжэ
Эрын соло нэрлүүлхээ тэнжсээһэн
Үнэр баян Нурта нютагай
Үршөөл хайра байхал хэзээдэшье.*

Эрдэмэй орон – Нурта

*Хүжэ уняар билтарһан
Хуһан ехэ аягадал
Хаданууд соохоноо оршоһон
Хонгор нютаг Нуртамни.*

*Дулаан Таабайн үргэмжэтэй
Дуулим нютагай уладьем
Дүнгэн дэмжэхэ заяатай
Дунда эрдэмэй хургуулим.*

*Хорёод онуудай долгин соо
Хамаг зоноо гэгээрүүлһэн
Һубарья олон жээлнүүд соо
Хэтын хургаалай гуламта.*

*Арадайнгаа заншал барин
Алтан зулын гэрэл
Эрдэмэй замда мүндэлһэн
Энхэ заяандаа мүнхэ байхал.*

*Номой аршаанһаа хүртэһэн
Нютагай хүбүүд басагад*

*Буряад арадайнгаа ашада
Бурьялма ажалаа ябуулхал.*

*Хүүгэдэй зугаа наадаар
Хүгжэм шэнгээр зэдэлхэн,
Наһанайм эхин хургуули
Нарандал мүнхэ толорьши.*

Баабайн орон – Нурта

*Нурта голой арюунда
Наратай байхал ёһотой даа.
Наһатай баабайн үргөөндэ
Найртай байхал ёһотой даа.*

*Зэдэ голой арюунда
Зэрэлгээтэй байхал ёһотой даа.
Заяатай баабайн үргөөндэ
Зугаатай байхал ёһотой даа.*

*Хабтагай Зэдын эрьедэ
Хуратай байхал ёһотой даа.
Хүгшэн баабайн үргөөндэ
Хүхюутэй байхал ёһотой даа.*

*Жалга, Амбын оройдо
Жабартай байхал ёһотой даа.
Жарантай баабайн үргөөндэ
Жаргалтай байхал ёһотой даа.*

Жаргалай орон – Нурта

*Алтаран харагдаһан Нуртамнай
Аятынгаа эхиндэ гоёхон даа.
Аба, эжы, аша зээнэрнай
Ажалдаа амжалтатай гоёхон даа.*

*Бууралтал харагдахан Нуртамнай
Булагайнгаа дунда гоёхон даа.
Баабай, шибин хүбүүд басагаднай
Баяртай, жсаргалтай гоёхон даа.*

*Зэрэлгээтэн харагдахан Нуртамнай
Зэдынгээ долгиндо гоёхон даа.
Залуудаа үдэһэн нүхэднай
Золтой жсаргалтай гоёхон даа.*

*Дуулимаар харагдахан Нуртамнай
Дулаанай оройһоо гоёхон даа.
Үнэр найхан үри хүүгэднай
Үнинэй буянтай гоёхон даа.*

Угай орон - Нурта

*Номин уняарта умбахан
Нурта найхан нютагни,
Урайни урда сагһаа
Уран дархашуулай тоонтол.*

*Үндэр уулатай Түнхэнһөө
Уужам дайда бэдэрэн
Уһа мурэнүүдые гаталһаар
Ууган зомнай ерээ юм.*

*Тэрэ сагһаа хойшо
Түрэл нютагнай болоо һэн.
Амба, Жалга, Дулаан
Абаал эзэлэн зүрхыемнай.*

*Уужам Нуртамни арюухан даа,
Угаймни тахиһан үлгы лэ.
Ургы сэсэгээр даллан
Улаан зүрхыем татанхай.*

Хуһанай орон – Нурга

*Хабарай дулааниие угтажса
Хуһан модоёо тэбэрхэб.
Нурга нютагаа магтажса,
Наһанайнгаа ажсал эхилхэб.*

*Нахилзаһан хуһанай үйһөөр
Нарандал түхээрэн түйсэ
Уладай заншал багтааһан
Уута мэтээр урлагшаб.*

*Хабтагай үргэн дэлхэй дээрэ
Хуһан бүхэн адли хаяа.
Хүгшэн эжы тоонто нютагтаа
Хүүгэдээ ходо хүлээдэг хаяа.*

*Дайдын хуһанда гансата бэшэ
Дурлан ябадаг нэм хододоо,
Дура зүрхээз хүлгүүлэн гэнтэ
Дуулан магтахаб түрэл Ороноо.*

*Хуһанай дулаахан сагаан үйһэн
Хододоо намай уряалан дуудана,
Халуун зүрхыем шэмхэн, доһолгон
Холын манай нютаг һануулна.*

*Хуһаар элбэг Зэдын эрье
Хүүежэ, шууяжа байнал даа.
Холые зорихон хүбүүд басагадаашье
Хүлээжэ, дурдажа угтанал.*

Ульгэрэй орон – Нурта

*Үндэрхэн Дулаанай хормойдо
Уужамхан Нуртамнай оршодог.
Уранхан бэлигтэй дархаднай
Урданһаа мүнгэшэ солотойл юм.*

*Түрэлхэн Нуртамнай – түшэгнай
Түүхэтэ гарбалайм домоглол.
Нютагайм үндэрхэн хаданууд
Нюдэнэйм дулаахан шэмэглэл.*

*Үлгэнхэн Нуртынгаа дайдые
Үндэрэй оройһоо шэртэнэм
Үүлэдэй доохонуур оршоһон
Ульгэрэй орондол үзэгдөөл.*

*Түрэлхэн Нурта – түшэгнай
Түүхэтэ гарбалайм домоглол.
Нютагайм үндэрхэн хаданууд
Нюдэнэйм дулаахан шэмэглэл.*

*Арюухан тунгалаг агаарынь
Аршаандал эмтэйхэн, домтойхон.
Анханһаа үрээлиэ араднай
Алтинхан заншаллаа алдаагүй.*

*Түрэлхэн Нурта – түшэгнай
Түүхэтэ гарбалайм домоглол.
Нютагайм үндэрхэн хаданууд
Нюдэнэйм дулаахан шэмэглэл.*

ТӨӨБИ, ТААБАЙНАРАЙ ДУУНАЙ АЯЛГААР

Миний гэрэй хажууда жэмэсэй хэдэн һөөг ургадаг. Энэ гэрээ анхан барихадаа, Хабатай баабайтаяа, Жамсаран ахайтаяа хүүгэдтээ суг тарихан модохонуудни юм. Тэрэ гэхээр олохон жэлнүүд һубарилдан үнгэрөөл даа. Сонхынгоо хажууда һуухадаа, би тэдэний хаража, сэдхэл зүрхээ тэниилгэдэгби. Удаан анхаралтайгаар шэмэжэ адаглахадаш, зүүдэндэл шэнги үнгэрһэн наһанай олон үзэгдэлнүүд, элдэб мартагдахагүй ушарнууд, түрһэн тоонто нютаг таабай төөбинэрэй сэсэн һургаалнууд шэнэ бодол түсэбүүд түрэдэг лэ.

Хаанаһаашье хүсэ ороһондол тэнхээ нэмэжэ, дахин дорюун зоригтой юумэ ажалдаа бусадаг хүм. Дуунда дурагүй хүн манай Нурта нютаг соо үсөөн хаш. Үхибүүд ябаһан тэрэ сагта олохон хүгшэнэрэй найр нааданда дууладаг арадай дуунуудые юундэшьеб анхаралтайгаар шагнажа, хадуужа абахаяа оролдодог һэм. Хэды һайхан уран үгэтэй, хонгёо хоолойтой, шог зугаатай, зохёохы ульһатай хүнүүд байгаа гээшэб. Ехэнхиинь бэшэдэггүй байжа, зарим дуунуудынь мартагдашаһаниинь харамтайл даа.

Хүршэ нютагуудаар хурим түрэ дээрэ урилгаар ошожо, олон һайхан үрэлнүүдээ хэлэжэ, хонгёо дуунуудаа дуулажа, ёһо заншалаа тахижа, хүн зоние гайхуулан урмашуулжа, түрэл арадайнгаа үгэһэн бэлигые арьбадхан үүргэтэй ябаһан хүгшэшүүлэй тоодо Тарбын Сэбэг үлэһэн байгаа. Сэбэг таабай өөрөө ехэл һайханаар дуунай уянга модолон гаргажа, заримдаа зохёогоодшье дууладаг бэлэй даа. Өөрын үгэнүүд дээрэ, бэлиг сэдхэлһээ гараһан ёһотойл нютагайнгаа маягаар дуулаһан дуунуудайнь аялга мүнөөшье хаа-яа найр нааданай болоходо, зэрэлгээтэһэн Зэдын эрьедэ, Үндэр Дулаанай хормойдо зэдэлһэн зандаа орёо ажабайдалай долгин соо үе-үе болоод лэ, нютагаа ошоод, бусажа ерэхэдээ һанаха, дурдаха юумэнүүд олон лэ боложо байдаг. Энэ эдир наһанһаа аялга дуунда дурлаһамни, хүгшэн таабай төөбинэрэй хонгёо һайхан дуунай үгэнүүдые дуулаһан хадаа танай анхаралда дурдаһуу...

* * *

Урдаад ерэнэн Зэдэмнай*
 Уран Дүшэһөө эхитэй юм.
 Үбгэд таабай, төөбийн эхитэй
 Урдын үрезл байна ха юм.

Харьялжа ерэнэн Зэдэмнай
 Хада Байсаһаа эхитэй.
 Хамтаржа ябаһан бидэнэр
 Хүгшэн таабайһаан эхитэй.

Зэрэлгээтэжэ ерэнэн Аятамнай*
 Зэдэ голтоёо холбоотой.
 Жаргажа ябаһан бидэнэр
 Жарантай баабайһаан эхитэй.

* Аята, Зэдэ - нютагай голой нэрэнүүд.

* * *

Ташуураймни золтойдо
 Табин адуун үдэхэй даа.
 Табилангаа золтойдо
 Таабай, төөби болоһойб.

Хадаргаяа золтойдо
 Хүрэг адуун үдэхэй даа.
 Хубилангаа золтойдо
 Хүгшэн, таабай болоһойб.

Ногтынгоо золтойдо
 Наян адуун үдэхэй даа.
 Наһанайнгаа золтойдо
 Нагаса төөби болоһойб.

* * *

*Хүрин үнгэтэй хэрмэмнай
Хушынгаа модондоо гоёхон даа.
Хөөрхэн урихан басагамнай
Хурим дээрээ гоёхон даа.*

*Нарихан бэетэй хэрмэмнай
Нарһан модондоо гоёхон даа.
Наартай дулаахан басагамнай
Наадан дээрээ гоёхон даа.*

*Утахан һүүлтэй хэрмэмнай
Уулынгаа модондоо гоёхон даа.
Уянхан налархай басагамнай
Үдэшынгээ нааданда гоёхон даа.*

* * *

*Тохом эмээлыем бү һэлгээрэй
Тахатайгаа барижса магадгүйб.
Танилһан гансам бү ябаарай
Тэхэрижэшье һөөргөө магадгүйб.*

*Хазаартай эмээлыем бү һэлгээрэй
Хатаршааш барижса магадгүйб.
Ханилһан гансам бү ябаарай
Хүрэжэшье һөөргөө магадгүйб.*

*Эмээлтэ хазаарым бү һэлгээрэй
Эмнигээш барижса магадгүйб.
Эжэлһэн гансам бү ябаарай
Эрьежэшье һөөргөө магадгүйб.*

* * *

*Байсын харгы хоёрлоод байна
 Боориёо хаагуурынь табихабиб,
 Баахан зүрхэм хоёрлоод байна
 Баталаад алинтайнь зугаалхабиб.*

*Уулын харгы хоёрлоод байна
 Унаашаа хаагуурынь табихабиб,
 Улаан зүрхэм хоёрлоод байна
 Ушараад алинтайнь зугаалхабиб.*

*Хадын харгы хоёрлоод байна
 Халтараа хаагуурынь табихабиб,
 Халуун зүрхэм хоёрлоод байна
 Ханилаад алинтайнь зугаалхабиб.*

* * *

*Үргэн Зэдэмнай үерлөөд байна
 Үбэлэйнь гараса хаахануур юм.
 Улаан зүрхэмни сохилоод байна
 Үелһэн гансам хаахануур юм.*

*Хабтагай Зэдэмнай үерлөөд байна
 Хабарайнь гараса хаахануур юм.
 Халуухан зүрхэмни сохилоод байна
 Ханлһан гансам хаахануур юм.*

*Намдуу Зэдэмнай үерлөөд байна
 Намарайнь гараса хаахануур юм.
 Намдуухан зүрхэмни сохилоод байна
 Нүхэрэйм гансам хаахануур юм.*

* * *

*Байгал далайдаа дэгдэнэн
Боро шубуунай дальбараа,
Бусадай газарта мордоһон
Баабайн хүбүүнэй хайратай.*

*Энэл далайдаа дэгдэнэн
Элээ шубуунай дальбараа,
Энэдхэг газарта мордоһон
Ибинн хүбүүнэй хайратай.*

*Хара далайдаа дэгдэнэн
Хун шубуунай дальбараа,
Холохон газарта мордоһон
Хүнэй хүбүүнэй хайратай.*

* * *

*Тохомой гоёор яахал гээбиш
Тарган шэлдэгынь унаарай.
Танилаашынь гоёор яахал гээбиш
Таатайхан зангаараа ябаарай.*

*Хазаарайнь гоёор яахал гээбиш
Халтарайнь тарганише унаарай.
Ханилаашынь гоёор яахал гээбиш
Хайралһан зангаараа ябаарай.*

*Эмээлынь гоёор яахал гээбиш
Эмнигэйн тарганише унаарай.
Эжэлээшынь гоёор яахал гээбиш
Энэрхы зангаараа ябаарай.*

* * *

*Хуһан соохи түлээгээ
Хуратай байтар хулгайлаа.
Хурим соохи дүүхэйгээ
Хадамтай байтар хулгайлаа.*

*Нарһан соохи түлээгээ
Наратай байтар хулгайлаа.
Наадан соохи дүүхэйгээ
Нэгэтэй байтар хулгайлаа.*

*Шэнэһэн соохи түлээгээ
Шүүдэртэй байтар хулгайлаа.
Шууяан соохи дүүхэйгээ
Шэнэлһэнтэй байтар хулгайлаа.*

* * *

*Хадые хүндэлэн гарахадам,
Хүйтэн гээшэнь аргагүй.
Ханилһан нүхэртэй һуухадам,
Жаргалтай гээшэнь сэгнэшэгүй.*

*Нуртаяа хүндэлэн гарахадам,
Намагтай гээшэнь аргагүй.
Наһанай нүхэртэй һуухадам,
Жаргалтай гээшэнь сэгнэшэгүй.*

*Жалгыё хүндэлэн гарахадам,
Жабартай гээшэнь аргагүй.
Заяанай нүхэртэй һуухадам,
Жаргалтай гээшэнь сэгнэшэгүй.*

* * *

*Харгынгаа сэхээн арюуханда
Хатаршаш эрьенгүй яахым.
Халуухан зүрхэнэйш уриханда
Ханилаашаш ерэнгүй яахым.*

*Уһанай арюухан тунгалагта
Унаашаш эрьенгүй яахым.
Улаахан зүрхэнэйш уриханда
Ушарһаниши ерэнгүй яахым.*

*Арюун уһанай тунгалагта
Ардагаш эрьенгүй яахым.
Аляахан зүрхэнэйш уриханда
Амарагшни ерэнгүй яахым.*

* * *

*Ошон-ерэн хахалжал байнаб
Обёосын газар бэшэл аа гү?
Орон гаран харажал байнаб
Ошохооршье басаган бэшэл аа гү?*

*Тойрон тойрон хахалнаб
Таряанай газар бэшэл аа гү?
Тойрон, ябан харажал байнаб
Танилхаар басаган бэшэл аа гү?*

*Дабхар дабхар хахалнаб
Дуудахаар газар бэшэл аа гү?
Дүтэлөөд ошон харажал байнаб
Дурлахаар басаган бэшэл аа гү?*

* * *

*Хабтагай Нуртаяа дүхээжэл ябаад,
Хазартам заадана яанал?
Харалсаа, танилсаагүй байгаад,
Харюугым асуужа халанагүйл.*

*Үргэн Нуртаяа дүхээжэл ябаад,
Үрээмни заадана яанал?
Үзэлсөө, танилсаагүй байгаад,
Үгым асуужа болиногүйл.*

*Доботой Нуртаяа дүхээжэл ябаад,
Даагамни заадана, яанал?
Дурлалсаа танилсаагүй байгаад,
Дуриемни асуужа байлгаагүйл.*

* * *

*Талымнай гоёохон
Табан үнгын сэсэгүүд.
Танхымнай гоёохон
Табан эсэгийн хүбүүд.*

*Добымнай гоёохон
Долоон үнгын сэсэгүүд.
Домбымнай гоёохон
Долоон эсэгийн хүбүүд.*

*Хадымнай гоёохон
Хэдэн үнгын сэсэгүүд.
Хундагымнай гоёохон
Хүрхүүд эсэгийн хүбүүд.*

* * *

*Хабтагай Нуртын ногоон
Хонёороо яажса баруулхаб,
Холшиорлон ябаһан хоёрые
Хобоороо яагаад һалгаахаб.*

*Үргэн Нуртын ногооо
Үхэрөөрөө яажса баруулхаб,
Үелөөд ябаһан хоёрые
Үгөөрөө яагаад һалгаахаб.*

*Аятын голой ногооо
Адуугаараа яажса баруулхаб,
Аялаад ябаһан хоёрые
Амаараа яагаад һалгаахаб.*

* * *

*Эмнигым хатар бүдэрэд гээ
Эжсэлдээ ябахын тэмдэг гү?
Энээхэн зүрхэм сохилод гээ
Ибишдээ ошохым тэмдэг гү?*

*Борым ябадал бүдэрэд гээ
Бусаха ябахын тэмдэг гү?
Баахан зүрхэм сохилод гээ
Баабайндаа ошохым тэмдэг гү?*

*Хатарайм ябадал бүдэрэд гээ
Хүрэгтөө ябахын тэмдэг гү?
Харахан зүрхэм сохилод гээ
Ханилсаандаа ошохым тэмдэг гү?*

* * *

*Байсатай, модотой Нуртадам
Бадма сэсэг ургадаг юм.
Балишар заахан ашанарни
Баахан зүрхыем баярлуулдаг юм.*

*Хадатай модотой Нуртадам
Хонхо сэсэг ургадаг юм.
Хөөрхы заахан ашанарни
Халуухан зүрхыем баярлуулдаг юм.*

*Уулатай модотой Нуртадам
Унгын сэсэг ургадаг юм.
Урихан заахан ашанарни
Улаахан зүрхыем баярлуулдаг юм.*

* * *

*Бууралайм дүрбэн хулые
Баянхан дэлхэй үргэнэ бэээ.
Балишархан наһанайм жаргалые
Баабаймни буян үргэнэ бэээ.*

*Эмнигэйм дүрбэн хулые
Элдинхэн дэлхэй үргэнэ бэээ.
Энээхэн наһанайм жаргалые
Ибишмни буян үргэнэ бэээ.*

*Халтарайм дүрбэн хулые
Хабтагайхан дэлхэй үргэнэ бэээ.
Холшиорхон наһанайм жаргалые
Хоюуланайнь буян үргэнэ бэээ.*

* * *

*Үндэр дулаанай хормойдо
 Үнгын сэсэгүүд ургадаг даа.
 Ибши баабайн шэрээ дээрэ
 Идэхэл юумэнинь элбэг даа.*

*Баруун Нуртын талада
 Баглаа сэсэгүүд ургадаг даа.
 Баабай ибшин шэрээ дээрэ
 Баян эдеэнинь элбэг даа.*

*Зэдэ голой эхиндэ
 Задархан сэсэгүүд элбэг даа.
 Заяатай баабай, ибшин шэрээ дээрэ
 Замбаа эдеэнинь мүнхэ даа.*

* * *

*Хуһан соогуур ябахадамни,
 Хабарай һэрюун хануулаа.
 Холиор залуу ябахадамни,
 Хабтагай Нуртам хануулаа.*

*Нарһан соогуур ябахадамни,
 Намарай һэрюун хануулаа.
 Нанан залуу ябахадамни,
 Нурта тоонтом хануулаа.*

*Шэнэнэн соогуур ябахадамни,
 Шэрүүн үбэл хануулаа.
 Шэлдэг залуу ябахадамни,
 Щетинкин* нютагам хануулаа.*

*Щетинкин - Нуртада иимэ нэрэтэй колхоз байһан.

* * *

*Хабтагай үргэн Нуртадаа
Ханилжа, дулаасажна нууял даа.
Хүгшэн баабайнгаа хэшиэгы
Хүртэжэ, зугаалжа нууял даа.*

*Үргэн хабтагай Нуртадаа
Уулзажса, дулаасажса нууял даа.
Үбгэн баабайнгаа хэшиэгы
Ундалжа, зугаалжа нууял даа.*

*Зэдэ голойнгоо эрьедэ
Зүүдэлжэ, дулаасажса нууял даа.
Заяатай баабайнгаа хэшиэгы
Зугаалжа, амталжа нууял даа.*

* * *

*Түмэр улаатай шаргаараа
Түнхэн хүрэтэр тэгшүүлэе.
Таатай хүндэмүүшэ зангаараа
Түмэн айлишадаа гайхуулая.*

*Зузаан улаатай шаргаараа
Захаамин хүрэтэр тэгшүүлэе.
Занишалаар баян нуудалаараа
Зон бүхэдөө гайхуулая.*

*Ула зузаан шаргаараа
Улаан-Үдэ хүрэтэр тэгшүүлэе.
Уран бэлиг шадалаараа
Улад зоноо гайхуулая.*

* * *

Хатар улаанаа унажсал байгаад,
 Хазаартайнь табигсархим хайратайл байна.
 Хабтагай Нуртадаа нуужсал байгаад,
 Харижсал ошохом хайратайл байна.

Унаган улаанаа унажсал байгаад,
 Унандань табигсархим хайратайл байна.
 Уужсам Нуртадаа нуужсал байгаад,
 Уруудажса өшохом хайратайл байна.

Түргэн улаанаа унажсал байгаад,
 Тахатайнь табигсархим хайратайл байна.
 Түрэхэн Нуртадаа нуужсал байгаад,
 Төөрижэл ошохом хайратайл байна.

* * *

Байгал далайн эрьедэ
 Бороонийе ороһонийе мэдэнэгүйб.
 Баһал хүхижэ байхадаа,
 Бууралийе болоһоноо мэдэнэгүйб.

Зэдэ голой эрьедэ
 Зунийе болоһонийе мэдэнэгүйб.
 Зугаалжса наадажса ябахдаа,
 Зуушийе хүрэхэнөө мэдэнэгүйб.

Үндэр Дулаанай хормойдо
 Үбэлийе болоһонийе мэдэнэгүйб.
 Үргэлжэ баярлажса нуухадаа,
 Үбгэнийе болоһоноо мэдэнэгүйб.

* * *

*Хабтагар үргэн Нуртамнай
Хатаргажашье ябамаар нютаг даа.
Хайлуур хатуу архимнай
Хөөрэлдэжэшье зугаалмаар домбо даа.*

*Үргэн хайхан Нуртамнай
Үгсөөдишье хатаргамаар нютаг даа.
Улаан хатуу архимнай
Уулзаадишье хөөрэлдэмөөр домбо даа.*

*Түрэхэн хайхан Нуртамнай
Тойроодишье хатаргамаар нютаг даа.
Тогоотой хатуу архимнай
Танилсаадишье хөөрэлдэмөөр домбо даа.*

* * *

*Үзэгдэн харагдаһан Нуртамнай
Үндэр Дулаанай оройһоо гоёхон даа.
Үнэр хайхан үри хүүгэднай
Үнинэй жаргалтай гоёхон даа.*

*Бууралтан харагдаһан Нуртамнай
Булагайнгаа долгиндо гоёхон даа.
Баабай, ибиин үринэрнай
Баяртай зугаатай гоёхон даа.*

*Зэрэлгээтэн харагдаһан Нуртамнай
Зэдынгээ долгиндо гоёхон даа.
Залуудаа үдэхэн нүхэднай
Золтой жаргалтай гоёхон даа.*

* * *

*Аршуул шамдаа оёходоо,
Армидаа мордохыш мэдээгүйб.
Армидаа мордохош мордохоороо,
Адресыш юугээрээ танихабиб.*

*Бээлэй шамдаа оёходоо,
Бээжэндээ мордохыш мэдээгүйб.
Бээжэндэ мордохош мордохоороо,
Бэишэгыш юугээрээ танихабиб.*

*Самса шамдаа оёходоо,
Сэрэгтээ мордохыш мэдээгүйб.
Сэрэгтээ мордохош мордохоороо,
Сэлэниши юугээрээ танихабиб.*

* * *

*Мойһон соогуур ябахадамни,
Миниш нютаг ханагдана.
Мүнөө һуугаад зугаалхадамни,
Түрэхэн дайдам ханагдана.*

*Уляһан соогуур ябахадамни,
Угай нютаг ханагдана.
Уугаад, баярлаад байхадамни,
Гараһан дайдам ханагдана.*

*Таряан соогуур ябахадамни,
Түрэхэн Нуртам ханагдана.
Танилсаад зугаалаад һуухадамни,
Тоонто дайдам ханагдана.*

* * *

*Үдэр бүхэндэ шүүдэрлэдэг
Үргэн Нуртам гоё гээшэнь.
Үтэлһэн энэ наһыем
Үхибүүд хүндэлөөд гоё гээшэнь.*

*Наратай байхада шүүдэрлэдэг
Номин Нуртам гоё гээшэнь.
Наһатай болоод байхадам,
Нүхэдүүд хүндэлөөд гоё гээшэнь.*

*Харанхы байхада шүүдэрлэдэг
Хабтагай Нуртам гоё гээшэнь.
Хүгшэн болоод байхадам,
Хүүгэд хүндэлөөд гоё гээшэнь.*

* * *

*Хада дээгүүр ябахадам,
Хандагайн түбэрөөн дуулданал даа.
Ханатай гэртэ ерэхэдэм,
Хүүгэдэй наадан гаранал даа.*

*Болдог дээгүүр ябахадам,
Бугын түбэрөөн дуулданал даа.
Булантай гэртэ ерэхэдэм,
Багашуулай наадан гаранал даа.*

*Үндэр дээгүүр ябахадам,
Үхэрэй түбэрөөн дуулданал даа.
Үүдэтэй гэртэ ерэхэдэм,
Үхибүүдэй наадан гаранал даа.*

* * *

*Нархан соогуур ябахатаа,
Наранай ороһы ойлгоогүйб.
Наадаад, зугаалаад ябахатаа,
Наһанай ошоһые ойлгоогүйб.*

*Хуша соогуур ябахатаа,
Хура ороһы мэдээгүйб.
Ханилаад, зугаалаад ябахатаа,
Худа болоһоноо ойлгоогүйб.*

*Хуһан соогуур ябахатаа,
Хабар болоһы мэдээгүйб.
Хүхижэ баярлажа ябахатаа,
Хүгшэн болоһоноо мэдээгүйб.*

* * *

*Байгалай үгы байгаа хадаа
Бороон хаанаһаа ерэхым даа.
Булта абяагүй һуухадамнай,
Баяр хаанаһаа ерэхым даа.*

*Зэдэ үгы байгаа хадаа
Зуун хаанаһаа ерэхым даа.
Залуушуулгүй хадамнай
Зугаа хаанаһаа ерэхым даа.*

*Аятын үгы байгаа хадаа
Аадар хаанаһаа ерэхым даа.
Амараггүй Хадамнай
Ашанар хаанаһаа ерэхым даа.*

* * *

*Үргэн Нуртым үгсөөл хэн гүт?
Үргэлжсэл жабарын мүнхэл юм даа.
Үетэн нүхэдтэйм золгоол хэн гүт?
Үнгын зугаанин мүнхэ юм даа.*

*Хабтагай Нуртым үгсөөл хэн гүт
Хабарай халхинин мүнхэл юм даа.
Ханил нүхэдтэйм золгоол хэн гүт?
Хабатай зугаанин мүнхэл юм даа.*

*Түрэхэн Нуртым үгсөөл хэн гүт
Тунгалаг агаарын мүнхэл юм даа.
Танил нүхэдтэйм золгоол хэн гүт?
Таатай зугаанин мүнхэл юм даа.*

* * *

*Үндэр дээрэ гарахадам,
Үргэн Нуртам гоё гээшэнь.
Үетэн нүхэдөө ханахадам,
Ухааем шэмэглээд гоё гээшэнь.*

*Хада дээрэ гарахадам,
Хабтагай Нуртам гоё гээшэнь.
Хани нүхэдөө ханахадам,
Ханааем шэмэглээд гоё гээшэнь.*

*Боори дээрэ гарахадам,
Баабайн нотаг гоё гээшэнь.
Бодожо ханажа ябахадам,
Балиар наһанайм гоё гээшэнь.*

* * *

*Талын ганса модондо
Тарбаган юундэ сугларааб?
Таабай болоһон шамда
Басагад юундэ сугларааб?*

*Хээрын ганса модондо
Хэрмэд юундэ сугларааб?
Хүгшэн болоһон шамда
Хүүгэд юундэ сугларааб?*

*Зэдэ голой гүнзэгыдэ
Загаһан юундэ сугларааб?
Зээтэй болоһон шамда
Залуушуул юундэ сугларааб.*

* * *

*Хуһан сэргын узуурта
Хурдан зээрдэм уяатай.
Хүхюу болохо газарта
Хүбүүдэй хоолой заһаатай.*

*Нарһан сэргын узуурта
Номгон зээрдэм уяатай.
Найрай болохо газарта
Хүбүүдэй хоолой заһаатай.*

*Шэнэнэн сэргын узуурта
Шэлдэг зээрдэм уяатай.
Шэмэг болохо газарта
Хүбүүдэй хоолой заһаатай.*

* * *

*Бээлэйн зэргээн үүлэнхээ
Бороон орохо янзатай.
Баабайн манай хүбүүнхээ
Баяр зугаа гараха янзатай.*

*Хурганай зэргээн үүлэнхээ
Хура бороо янзатай.
Хүрхүүд манай хүбүүнхээ
Хүхюу зугаа гараха янзатай.*

*Нэгэн заахан үүлэнхээ
Нойтон орохо янзатай.
Нуртын манай хүбүүнхээ
Наадан зугаа гараха янзатай.*

* * *

*Үрээ морёороо ерээрэй
Үбһэн байха хамаагүй.
Үдэшэ болгоод ерээрэй
Үелхэб шамтай хамаагүй.*

*Халтар бороороо ерээрэй
Хура үбһэн байха хамаагүй.
Харанхы болгоод ерээрэй
Ханилхаб шамтай хамаагүй.*

*Боро морёороо ерээрэй
Байха үбһэн хамаагүй.
Бүрэнхы болгоод ерээрэй
Баярлахаб шамтай хамаагүй.*

* * *

Хабар дунда ногоолдог
 Хуһан модон байгаал бииз.
 Хонгор намдаа дурладаг
 Хани басагам байгаал бииз.

Намар дунда ногоолдог
 Нарһан модон байгаал бииз.
 Намда лутаар дурладаг
 Наһанайм нүхэр байгаал бииз.

Үбэл дунда хухардаг
 Үбэрэй модон байгаал бииз.
 Үбгэн намда дурладаг
 Үхинэй нэгэн байгаал бииз.

* * *

Урдуураа талатай Дулаан хаамнай
 Уужамхан Нуртыем шэмэглээд байна.
 Ухаандам хайратай нэгэн нүхэр
 Уулзахые намаяа захяад байна.

Хойгуураа талатай дулаан хаамнай
 Хотогорхон Нуртыем шэмэглээд байна.
 Хододоол хайратай нэгэл нүхэр
 Ханилхые намаяа асуугаад байна.

Баруугаараа талатай Дулаан хаамнай
 Баянхан нуртыем шэмэглээд байна.
 Баранһаа хайратай нэгэл нүхэр
 Баталхые намаяа асуугаад байна.

* * *

Эрьелдээд гэшхэлээд ябахатам,
Эндиин ногоон зөөлэхэн юм.
Эжэлиээд хүндэлөөд ябахатам,
Ибиин хүбүүн зөөлэхэн юм.

Бодоод гэшхээд ябахатам,
Боориин ногоон зөөлэхэн юм.
Баярлаад хүндэлөөд ябахатам,
Баабайн хүбүүн зөөлэхэн юм.

Хүлөөрөө гэшхээд ябахатам,
Хагдан ногоон зөөлэхэн юм.
Ханилаад хүндэлөөд ябахатам,
Хүнэй хүбүүн зөөлэхэн юм.

* * *

Эрьеын харгы нариниье һаа,
Эгсэл ташалантай байдаг юм.
Ибиин хүбүүд адлишье һаа,
Элдэбын бодолтой байдаг юм.

Боориин харгы нариниье һаа,
Бүтүү ташалантай байдаг юм.
Баабайн хүбүүд адлишье һаа,
Буруу бодолтой байдаг юм.

Хадын харгы нариниье һаа,
Хүнды ташалантай байдаг юм.
Хүнэй хүбүүд адлишье һаа,
Хатуу бодолтой байдаг юм.

* * *

*Бууралайм сагаан хулһые
Буусын дулаан сэлмээгээ.
Балартаад ябаһан ухааемни
Баабайн хургаал сэбэрлээ.*

*Эмээлтын сагаан хулһые
Эбэрэл наран сэлмээгээ.
Эрьютээд ябаһан ухааемни
Иибшин хургаал сэбэрлээ.*

*Тохомойн сагаан хулһые
Талын дулаан сэлмээгээ.
Төөрөд ябаһан ухааемни
Таабайн хургаал сэбэрлээ.*

* * *

*Үбэл болохоһоо айнагүйб,
Үбһэ ногоонь урганал бииз.
Уладай хэлсэхэһээ айнагүйб,
Үнжэмэл басаган ойлгонол бииз.*

*Намар болохоһоо айнагүйб,
Набша ногоонь урганал бииз.
Намайе хэлсэхэһээ айнагүйб,
Наһатай басаган ойлгонол бииз.*

*Хабар болохоһоо айнагүйб,
Хүхэл ногоонь урганал бииз.
Хүнэй хэлсэхэһээ айнагүйб,
Ханилһан басаган ойлгонол бииз.*

* * *

*Унаашам хатарбал хатаржал байг -
Уулынгаа эсэхэдэ болинол бииз.
Уладынь хэлэбэл, хэлэжэл байг
Уралайнгаа эсэхэдэ болинол бииз.*

*Хингални хатарбал хатаржал байг
Хүлэйнгөө эсэхэдэ болинол бииз.
Хамагынь хэлэбэл, хэлэжэл байг
Хэлэнэйнгээ эсэхэдэ болинол бииз.*

*Ардагни хатарбал, хатаржал байг
Аалидан эсэхэдээ болинол бииз.
Аймагаараа хэлэбэл, хэлэжэл байг
Аманайнгаа эсэхэдэ, болинол бииз.*

* * *

*Адуугаа ханахан мориндо
Аргамжа жолоонь хүндэ байнал.
Абая ханахан бээдэ
Ара нютаг хүндэ байнал.*

*Эжэлээ ханахан мориндо
Эмээл хазаар хүндэ байнал.
Эжыгээ ханахан бээдэ
Хари нютаг хүндэ байнал.*

*Танилаа ханахан мориндо
Таха туруун хүндэ байна.
Тоонтоёо ханахан бээдэ
Түрэл нютаг холо байнал.*

* * *

*Байгал далайн эрье дээрэ
Буурал хонгором хүлээнэл бииз.
Баабайн үргэһэн нютаг дээрэ
Баталһан гансам хүлээнэл бииз.*

*Зэдэ мурэнэй эрье дээрэ
Зээрдэ хонгором хүлээнэл бииз.
Зоной үргэһэн нютаг дээрэ
Заяанай гансам хүлээнэл бииз.*

*Аята голой эрьедэ
Ардаг хонгором хүлээнэл бииз.
Анханай үргэһэн нютаг дээрэ
Амараг гансам хүлээнэл бииз.*

* * *

*Набтар газар сабшажа,
Ногоо хяагынь абаял даа.
Наһатай баабайгаа хүндэлжэ,
Наһанай үрээл абаял даа.*

*Хотогор газар сабшажа,
Хяаг ногоогынь абаял даа.
Хайратай ибшигээ хүндэлжэ,
Хожомой үрээл абаял даа.*

*Үндэр газар сабшажа,
Үбһэн хяагынь абаял даа.
Үбгэн таабайгаа хүндэлжэ,
Үеын үрээл абаял даа.*

* * *

*Хонин архан дэгэлээ
Хормойн тааруулжа оёорой.
Хайратай ибии баабайгаа
Хонон үнжсэн хүндэлөөрэй.*

*Нооһотой архан дэгэлээ
Нарин тааруулжа оёорой.
Наһатай ибии баабайгаа
Найрлуулжа үдэртөө хүндэлөөрэй.*

*Булган архан дэгэлээ
Барижса тааруулжа оёорой.
буурал ибии баабайгаа
Баярлуулжа ходо хүндэлөөрэй.*

* * *

*Түхэрээн шара нарамнай
Түбиез тойрохонь мүнхэ даа.
Төөби таабай хоёроймнай
Төөришэгүй нэрэнь мүнхэ даа.*

*Халуухан шара нарамнай
Хадаараа тойрохонь мүнхэ даа.
Хайратай ибии баабаймнай
Хэтэдээ нэрэнь мүнхэ даа.*

*Бүтүүхэн шара нарамнай
Борёороо тойрохонь мүнхэ даа.
Баабай ибии хоёромнай
Бата нэрэнь мүнхэ даа.*

* * *

*Элээ, элээ шубуунһаа
Элидэг шубуун үгыл даа.
Эжы, аба хоёрһоом
Хайратай юумэн үгыл даа.*

*Ангир, ангир шубуунһаа
Алаг шубуун үгыл даа.
Аба, эжы хоёрһоом
Хайратай юумэн үгыл даа.*

*Булжамуур, булжамуур шубуунһаа
Боро шубуун үгыл даа.
Баабай, ибии хоёрһоом
Баян юумэн үгыл даа.*

* * *

*Эрьюулжэ шабаһан тогоомнай
Эрхүүгэй түмэр тулгатайл даа.
Иигэжэл һуугаа бидэнэр
Иибии, баабайһаан удхатайбди даа.*

*Тойруулжэ шабаһан тогоомнай
Туурын түмэр тулгатайл даа.
Тойрожо һууһан бидэнэр
Таабай, төөбиһөө удхатайбди даа.*

*Дархалжэ шабаһан тогоомнай
Дүрбэн түмэр тулгатайл даа.
Дуулажэ, жаргаһан бидэнэр
Дулаан таабайһаан удхатайбди даа.*

* * *

*Аглаг эмнигым унаган
Адуун тээшээ тэгүүлнэ.
Альган дээрээ тэнжсээхэн
Абам ямар хайратай.*

*Эмниг адуунайм унаган
Эмээл тээшээ тэгүүлнэ.
Эльгэн дээрээ тэнжсээхэн
Ибиим ямар хайратай.*

*Наян адуунайм унаган
Ногто тээшээ тэгүүлнэ.
Намай үргэн тэнжсээхэн
Нютагам ямар хайратай.*

* * *

*Хуһан модон бүхэ гэжэ
Үлгы матаһан юм баабаймни.
Хурьганай арһан зөөлэн гэжэ
Мансылһан юм Ибиимни.*

*Нарһан модон зөөлэн гэжэ
Үлгы матаһан юм баабаймни.
Намтуухайн арһан зөөлэн гэжэ
Мансылһан юм Ибиимни.*

*Шэнэнһэн модон хатуу гэжэ
Үлгы матаһан юм баабаймни.
Шэлүүһэнэй арһан зөөлэн гэжэ
Мансылһан юм Ибиимни.*

* * *

Эржэн хээтэй домбомнай
 Эшээ даангүй эбдэршоо.
 Ибии баабайн хүбүүд
 Эдигэнээ даангүй мухаришоо.

Баржсан хээтэй домбомнай
 Барюулаа даангүй эбдэршоо.
 Баабай Ибин хүбүүд
 Бариганаа даангүй мухаришоо.

Зураг хээтэй домбомнай
 Зосоохиёо даангүй эбдэршоо.
 Залуу манай хүбүүд
 Залгиганаа даангүй мухаришоо.

* * *

Хатарһаар моримни үтэлбэ
 Хоёр унаганинь түлүүжэ даа.
 Ханilhaар бээмни үтэлбэ
 Хүбүүд, басагадынь түлүүлжэ даа.

Унаһаар моримни үтэлбэ
 Унага дааганинь түлүүжэ даа.
 Ушарһаар бээмни үтэлбэ
 Үри хүүгэдынь түлүүжэ даа.

Ардаг моримни үтэлбэ
 Адуунай унаганинь түлүүжэ даа.
 Аялһаар бээмни үтэлбэ
 Аша гушанарынь түлүүжэ даа.

* * *

*Дүүрэн дүүрэн аягалаарай
Дүлэтэй хара гэхэгүйлби.
Дүтэлөөд наашаа хуугаарай
Дүүмэр багахан гэхэгүйлби.*

*Халин, халин аягалаарай
Хатуу хара гэхэгүйлби.
Ханилаад хажуудам хуугаарай
Холиор багахан гэхэгүйлби.*

*Залан, залан аягалаарай
Заахан хара гэхэгүйлби.
Зугаалаад дүхөөд хуугаарай
Залуу багахан гэхэгүйлби.*

* * *

*Хуһан модон танюулаа,
Холтоһоороо танюулаа.
Холиор нүхэд танюулаа,
Хатараараа танюулаа.*

*Нарһан модон танюулаа,
Намаагаараа танюулаа.
Наһатай нүхэд танюулаа,
Наадаараа танюулаа.*

*Шэнэлһэн модон танюулаа,
Шэлбэнээрээ танюулаа.
Шэнэлһэн нүхэд танюулаа,
Шуранаараа танюулаа.*

* * *

*Заяанай номин Нуртамни
Зүндөө уринаар ханагдана.
Залуудаа үелхэн нүхэдни
Зүүдэндэм гунигтайгаар ханагдана.*

*Баян номин Нуртамни
Бодолдом уринаар ханагдана.
Багадаа үелхэн нүхэдни
Бүрэнхыдэ гунигтайгаар ханагдана.*

*Уужам номин Нуртамни
Ухаандам уринаар ханагдана.
Үелхэн залуу нүхэдни
Үдэшлэн гунигтайгаар ханагдана.*

* * *

*Нютагай хуһан модые
Нүүдэл дундаа магтая.
Наһанай нүхэд сугларжа,
Нэрьежэ, дуулажа зугаалая.*

*Нютагай шэнэнэн модые
Бусажа ерэхэдээ магтая.
Баабайн үринэр сугларжа,
Баярлажа, дуулажа зугаалая.*

*Нютагай хуша модые
Хүгшэржэ ябахандаа магтая.
Хани үринэр сугларжа,
Хэлсэжэ, дуулажа зугаалая.*

* * *

*Хүхэ номин Нуртамни
Ходол дулааханаар ханагдана,
Хамта үелхэн нүхэрни
Хоногойм зүүдэндэ харагдана.*

*Үлгэн номин Нуртамни
Үргэлжэ дулааханаар ханагдана,
Үеын хойто нүхэрни
Үдэшын зүүдэндэ харагдана.*

*Зулгы номин Нуртамни
Зүндөө дулааханаар ханагдана,
Залуу хани нүхэрни
Зүүдэндэм хододоо харагдана.*

* * *

*Байгал далайн замарһые
Баахан мэлхэй хүдэлгэнэл,
Байһан заахан зүрхыем
Баржан домбо хүдэлгэнэл.*

*Зэдэ голой замарһые
Зөөдэй загаһан хүдэлгэнэл,
Заахан баахан зүрхыем
Зуун грамм хүдэлгэнэл.*

*Татуур голой замарһые
Туулай загаһан хүдэлгэнэл,
Түхэрээн харахан зүрхыем
Түрүүшын духаряа хүдэлгэнэл.*

* * *

*Баабайм бариһан байһан
 Баруунхан ханаһаа дулаахан даа.
 Эжым эсхэһэн дээгэл
 Энгэр захиһаан дулаахан даа.*

*Мини түрэхэн Нуртамни
 Манан соохоноо дулаахан даа.
 Мансылжа үргэхэн ибишмни
 Мини досоохоно дулаахан даа.*

*Балиархан наһанайм Нуртамни
 Байса соохоноо дулаахан даа.
 Багаһаан үргэхэн баабаймни
 Бодол досоохоном дулаахан даа.*

* * *

*Хүлэг моришмни эзэлхэн
 Хүрхүүд хүбүүн байгаа бииз.
 Хүдэр бэеымни эзэлхэн
 Хүнэй басаган байгаа бииз.*

*Эмниг моришмни эзэлхэн
 Ибишн хүбүүн байгаа бииз.
 Эдир бэеымни эзэлхэн
 Эхэнэрэй нэгэн байгаа бииз.*

*Буурал моришмни эзэлхэн
 Баабайн хүбүүн байгаа бииз.
 Байһан бэеымни эзэлхэн
 Балиар басаган байгаа бииз.*

* * *

*Хандагайн хатарша юунэйхиб?
Хара шаантын утынхи.
Хараһан жаргал юунэйхиб?
Хүгшэн Таабай, Төөбин буянайхи.*

*Бугын хатарша юунэйхиб?
Бүдүүн шаантын утынхи.
Байһан жаргал юунэйхиб?
Баабай, Иибин буянайхи.*

*Булганай арһан юунэйхиб?
Боро хязын утынхи.
Баярлаха жаргал юунэйхиб?
Булта манай буянайхи.*

* * *

*Шулуутай харгыда соёроод
Солбон адуунайм унаган даа.
Шунахай дайсандаа дшилдээгүй
Сургуули ехэтэй Улаан Арми.*

*Эндиингээ харгыда соёроод
Эмниг адуунайм унаган даа.
Эзэрхүү дайндаа дшилдээгүй
Эрдэм ехэтэй Улаан Арми.*

*Хадынгаа харгыда соёроод
Хүрэг адуунайм унаган даа.
Хархис дайсанда дшилдээгүй
Хүсэ ехэтэй Улаан Арми.*

* * *

*Аглаг эмнигым унаган
Адуун тээшээ тэгүүлнэ.
Альган дээрээ тэнжсээхэн
Абам ямар хайратай.*

*Эмниг адуунайм унаган
Эмээл тээшээ тэгүүлнэ.
Эльгэн дээрээ тэнжсээхэн
Ибишим ямар хайратай.*

*Наян адуунайм унаган
Ногто тээшээ тэгүүлнэ.
Намай үргэн тэнжсээхэн
Нютагни ямар хайратай.*

* * *

*Боорин шулуун нааданхай
Бутарһаар үнинэй.
Байһан улаан шараймнай
Буржыһаар үнинэй.*

*Хадын шулуун нааданхай
Ханхирһаар үнинэй.
Хара үһэтэй толгоймнай
Халзарһаар үнинэй.*

*Уулын шулуун нааданхай
Үмхирһөөр үнинэй.
Улаан хасартай шараймнай
Үтэлһөөр үнинэй.*

* * *

*Баруун Берлин хотодо
Байлдаагаа дараа хонинтойл.
Булад хатуу нэлмээрээ
Бултыень дараа хонинтойл.*

*Даурийн урда Манжуурта
Дайгаа дараа хонинтойл.
Дабтамал булад нэлмээрээ
Дайсанаа дараа хонинтойл.*

*Холын Германи газарта
Хирхис зоноо дараа хонинтойл.
Хурса булад нэлмээрээ
Хамагынь дараа хонинтойл.*

* * *

*Москваһаа экспресээр шэнхинүүлээд
Манайл Буряадтаа ерэхээ яагааб даа.
Муухай дайсандаа дшилдэнгүйгээр
Мэндэ бултаараа бусахань яагааб даа.*

*Эрхүүһээ экспресээр шэнхинүүлээд
Энээхэн Буряадтаа ерэхээ яагааб даа.
Эээрхүү дайсандаа дшилдэнгүйгээр
Эрьежэ бултаараа бусахань яагааб даа.*

*Холоһоо экспресээр шэнхинүүлээд
Хайрата Буряадтаа ерэхээ яагааб даа.
Хархис дайсандаа дшилдэнгүйгөөр
Хамта бултаараа бусахань яагааб даа.*

ШАМБАЙ СОЛБОН АНГУУШАД

Ой тайгын оёорые хэрээһэлдэг, хада уулые шууд түргөөр дабадаг ангуушад хүдэр бээтэй, хүнгэн хүлтэй. Дабхасаһан амисхал-уухилаагаа, түшэгэнэһэн зүрхэ сэдхэхэлээ дары номгоруулан буудахадаа шадамар, мэргэн. Нэтэрүүгээр ябажал хургаал, дүршэлтэй болодог гээшэ. “Ябагалдаггүй ангуушан үгы, яарадаггүй эхэнэр үгы” гэхэн оньһонь үгэһөө унгитай.

“Эрсэн гүрөөһэ эмээллэгшэ, хара гүрөөһэ хазаарлагша” – онтохон үнэн ушарта үндэһэтэй. Манай нютаг нугадашые шамбай солбон ангуушан олон.

Бодон гахай унаад гүйлгэһэн нэгэ шуран солбон ангуушан – Нуртын Виктор. Гушаад наһанай Витя сахилгаан түргэн, шуумгай бушуу хүдэлсөөрөө нютагтаа илгардаг. Үнэндөөл акробат табилантай хүн. Үрээ мори хургажа эмээллэдэг, мүн шарга тэргэдэ хүллэжэ номгоруулдаг шадалтай. Эмнигые хазаарлажа мордошоһон Витя тэрэнэй булгихада нюрганһаан оло дахин хийдээ. Агаарта дэгдэжэ урбалдабашые, хөөшхэ мэтэ хоёр хүл дээрээ газарта буушаһан лэ байха.

Нуртын Витя агнуурида нохойнуудые хургахадаа бэрхэ, дүршэлтэйшые. Олохониинь бодон гахайда шууд добтолжо, хазажа шархатуулдаг. Поршоонхо, хобһодые шэхэндэнь аһаад байлгажархидаг хургаалтай. Мантан томо бээдээ, хурса хоёо – хутагадаа найдашаһан хэрээгы бодон гахайн уусада няалдашаһан үбшэнтэй түбиһые шүдөөрөө “шүүрэжэ”, нохойдын тэрэниие зогсоожорхидог.

Урда хүбшэдэ агнаһаяа Витя тракторист Харлай, хоёр залуу хүбүүд ерээбэ. Үдэшын бүрэнхыгөөр отогоо түхээржэ, эдээ хоолоо бэлдэжэ, ангуушад сүлөө забдаггүй. Түүдэгһээ холошог бургааһанай үзүүртэ Витийн дүрбэн гахайша нохойд хэбтэнэ. Галай элшэд нюдэдынь улаабтараар ялалзана.

Дууража, хэбтэһэн нохойнууд нууриһаа гэнтэ хобхорбо. Улин һагад гииналдаһаар, зүүлжээ харанхы ой руу гүйлдэжэрхибэд. Уданшьегүй нохойн боһоһон хусалдаан, поршоонхын шашхан, томо гахайн “хүр – хар” хүүхираан зэдэлшээбэ. Харанхы һүни

*Цыбиков Даша Намсараевич
Фото 1946 г. в Японии*



Цыбиков Александр Дашиевич с семьей



*Бандеев Балган таабай и
подполковник ВС РФ Сосоров Мэкс Шаранович*



*Гармаев Ринчин Базаржапович - ветеран войны
и Цыренов Банзаракша Намжирович*



*Дамбаев
Бата Раднаевич*



*Профессор Жамбын Балган с г. Улан-Батор - родом с села Нурта
Закаменского района во время игр коренных народов мира
"Корни-2006" в селе Аршан Тункинского района, февраль 2006 г.*



*Делегация села Нурта
во время празднования "Алтаргана - 2006"*



*Двукратный Олимпийский чемпион,
шестикратный чемпион мира Сергей Белоглазов*



*Намжил лама (Иволгинский дацан)
Цыренов Владимир Михайлович.*



Замбаа амталха дуратай гүт?



Шарахан түйсэ “Сагаахан хүн”



Моголов Валерий Сергеевич - председатель комитета "Водные ресурсы Байкала", кандидат технических наук, на встрече с Далай-ламой в Тибете. (2006 год) - спонсор этой книги

добтолгодо ороһон хүрэг ангууд ялалзаһан түүдэг руу залан гүйлдэбэд. Харганай бүртэгэнэйн, гэшүүһэ мүшэрэй хухарха абьян ангуушадые тойроод сууряаташана.

Отгоорхид буу зэбсэгээ гаргаа баривад, Харанхыда мондоголзон гүйлдэһэн хара амитадые ангуушад буудажа шаданагүй. Гахай, нохойнуудые илгажа танихаар бэшэ. Аргаа бэдэрһэн нүхэд модондо аһалдан дээшэлнэ. Зарим эрэшүүл түгэсэг, түлээн дээрэ гараба. Унашаһан бүдүүн нүүлэ модо дамжан Витя ябуултана.

Харанхыда томо, утаар харагдаһан хүдөө гахай унашаһан шэнэнһэндэ дүтэлбэ. Ангай нюргые алдахагүйдөө найдажа, нүүхэн дээрэһээ Витя собхоршоно. Хүн ашаатай мэгжэ сошоһон, айһанда “хор-хор” шуухиран гүйжэрхибэ. Гахайн нюрган дээрэ сээжэ, гүзээгээрээ урагшаа хэбтэшэһэн Витя ута шэрхэ үһэндэнь аһашана. Памбаашалжа, ангай хоёр хүлэй шэлбэдые доохонуур бажуужархиба. Одоо мүнөөл Витя бүхы хүсээ элсүүлжэ, гахайн урда хоёр хүлые гэдэргэ татажархиба.

Ута хоншоороо хүбхэ руу гударан шаагаад, мэгжэ зогсоһоно. Хүндөөр амилан, налпайн хэбтэһэн гахай хойто хүлөөрөө газар хайран тулалсана. Витя тэрэниие бүхы бэээрээ дээрэһээн дарасагаажа бодхооногүй. Урдахи хүлнүүдыншые шангаар бажууһан хэбээрээ. “Гараа нуладхабални мэгзэ алдууржа тонилхо, яалтайб?” – гэжэ тэрэ һанаашархана.

-Харлай! Наашаа, туһалыш! – гэжэ мэтгээр Витя оогложо эхилшэбэ.

Харанхышые һаань нүхэрынь булай түргэнөөр хажуудань бии болоодхино.

-Витя! Бү алдалши, хутагалхамни! – гэжэ шэхэндэн Харлай хашхаран хэлээд, бишихан тонгорог хутага гаргаба. Зэбсэгынь хүнэй хүрганһааш ута бэшэ.

Тэршэлжэ, хииганажа гүзээн дээрээ гахай хэбтэнэ. Хороноор, шэхэнэй ханхинаса гэнтэдэ ан шашхаа табижа эхилбэ. Харлайн хурса огдогор булад эритын мэгшын хүзүү хоолойн мяхан соо холохон орошоһые Витя мэдэрнэ. Гахайн бэе нуларан хабшыжа эхилбэ.

-Мэгжэ “номгоршобо” хаш даа. Тамхяа гаргалши, - гэжэ Харлайн хэлэхэдэ, Витя хүл дээрээ бодоһоно. Гараа хармаандаа хэбэ.

Гэбэшые, хоёр нүхэд тамхи бааюулжа үрдибэгүй. Тэдэнэй “олзонь” нэгэ хажуулан хүльбэрөөд, дары үндыжэ, харанхы ой руу гүйжэ арилшаба.

-Зай, яахаб даа! Холо ошохогүй. Үүр сайхада нохойд олохо. Тобир таргахан лэ мэгжэ, - гэжэ Харлайдаа Витя хэлэнэ.

Үнэндөөшье хүзүү, хоолойдоо гүнзэги шархатай, ами алдаһан гахайниинь үглөөгүүр олдоһон юм.

Отогтоо хоёр нүхэд бусаба. Аляа шогууша Витя мийхэрэн:

-Бодон гахай “номгоруулхадаа” Харламнай шэхэнэй дүлииртэр уухилаа даа, ай зайлуул! – гэжэ мэдүүлбэ. Нүхэдынэ энээлдэжэ шууяшана. Юундэб гэхэдэ, Харлайн дабхар нэрэниинь “Уухилдаг” байһан юм. Пургуулидаа Жэгжэд хүбүүниинь бүлэ тухайгаа иигэжэ найруулжа бэшэ: “Минии аба тракторист. Гэртээ ажалаа хэхэдэ ехээр уухилдаг”. Шог зугаада дуратайшуул энэ мэдүүлые үргэн “удхатай” болгожо, энээдэ-наада гаргадаг хэн.

Шойдон Бакшеевэй

“Захын зам – Захамин” гэжэ ном ноо абтагдаһан расказай хэнэж.

Намдал адляар танда дурлажа шадуужан

*Танда би дуратай хэнби
Сэдьхэл соомни
Мүнөөшье тэрэ дурамни
Хүсэд унтараагүй,
Гэбэшье та ханаагаа
Бү зобогты-
Танай зүрхые
Тамалхагүйлби саашадаа...*

(А. Пушкинай шүлэгһөө).

Пургуулимнай мартагдашагүй жэлнүүд. Хужарай найман жэлэй хургуулида хүршэ нютагуудай Хужар, Нурга, Дүтэлүүр, Үлэнтэһөө олон хүбүүд басагад нурахаяа ябагааршье, морёоршье, тэргээршье, харгыдаа даарилдаһан унаада нуугаад ерэдэг бэлэйбди. Булта хамтын байрада байдаг хэмди. Хабарай наратай үдэрнүүдтэ хада ууланууд ногооржо, хүхын шубуунай дуулахада, зэрэлгээтэһэн Зэдэ зэдэлжэ хүн бүхэнэй досоо ямаршьеб шэнэхэн мэдэрэл түрэдэг хэн. Миниинь досоо тэрэ хабарай үдэшэ энэ наһанайм түрүүшын дуранай алтанхан булагай дуһалнууд тэһэрээ бэлэй.

Унжагайрхан хэшээлэйнгээ дүүрэхые хүлээн ядажа, Барьбаан хададаа гараад хуһан модонуудай захата хуухадаа хургуулидаа эдэбхитэй басагадай нэгэн байһан Мэдэгмаа басаганда сэдхэлэйнгээ хүбшэргэйн дуу зорюулаа һэм. Мэдэгмаа хүршэ нютагайм байжа, багаһаа хойшо намда эжэлшээгүй тула даб дээрээ тэрэ дурлаһан тухайгаа сэхэ өөртгөн хэлэжэ зүрхэсөөгүйб. Тиибэшье намтай суг класста хурадаг нютагайн басаганда ехэл дүтэ танил байһан дээрэһээ өөрынгөө нюуса баялигаа тетрадиин багахан хуудаһан дээрэ А. Пушкинай мүнүүдые бэшэжэ, Баярмаатай дамжуулаа бэлэйб:

*Үгэ дуугүйгөөр
Найдалгүйгөөр, хүтөөрхэн
Үнэн сэхээр, энхэргэнээр
дурлаа һэм...*

Түрүүшын муртэ Мэдэгмаа гэжэ нэрэ гаргахатаа, бүхы үнжэгэн сагаан сэдхэлэйнгээ эгээл һайхан дээжые тон нангинаар, тон дулааханаар, эжын дуулаһан үлгын дуунуудһаа үлүүгээр дуранайнгаа мэдэрэл тэрэ нэрэ соо шэнгээжэ бэшээ бэлэйб, ямаршье гоёор шэхэндэм дуулдадаг байгааб.

Харюу хүлээһэн үдэрнүүд, һаранууд, жэлнүүд ... Уданшьегүй хургуулияа дүүргэжэ, Мэдэгмаа ондоо хотын дээдэ хургуулидаа хурахаяа ошоо. Бидэ Баярмаатай Улан-Үдэдэ табан жэл соо хураабди. Мэдэгмааһаа багаханшье һонин тухай мэдэхэ гээд, Баярмаагай байрада найдалтайгаар ерэдэг һэм. Тиин ушарһаар – бариһаар Баярмаада дадааб, эжэлшээб. Дүтэ болоһон Баярмаатаа дипломуудаа абаад, нютагаа айлшалхатамнай Аба, Эжымни бэри болгожо, угтан абаа һэн. Тэрэ гэнээр он жэлнүүд үнгэрөө.

*Наһанай нүхэр болгон, инагшалһан хүнтнай
Намдал адляар танда дурлажа шадуужан.*

(А. Пушкин)

Инаг дуранай түрүүшын арюун һайхан мэдэрэлые сээсэгтэл бөөмэйлжэ, бэе дотороо шэнгээжэ, али болохоор харюу хүлээһэн сагаа хабарай үдэшэ дурсан ябадагби.

14. 05. 1998 г.

*“Мини мүйшэн, шини мүйшэнтэй...”
гэһэн конкурсдо.*

ХУБИСХАЛАЙ УРДАХИ БУРЯАД – МОНГОЛ

Хубисхалай урдахи буряад-монгол зоной бүхы ажабайдалда (үхэхэ, зобохо, жаргаха, түрэхэһөө эхилээд үдэр бүрийн алхам бүхэндэ) будын шажан айхабтар ехэ нүлөө үзүүлһэн ааб даа. Теэд засаг хэлгэгдэжэ, “Улайрхада” шажан мүргэл гээшэмнай арад зоние мунхаруулдаг “хара тамхин” гэгдэжэ бүхы гэлэн санаартан, юрын мүргэлшэдшье түрмэ шорондо хаагдажа, сүлэгдэжэ, алуулагдажа байгаа. Бурхан бии гэжэ ханахан хүн “арадай дайсан” гэгдэхэ сагай болоошье хаа арад наһаараа этигэжэ, мүргэжэ ябаһан Бурхандаа, бурханайнгаа хургаалай номуудта, лама багшанартаа этигэлээ алдаагүй.

Сагай эрьежэ, эрхэ сүлөөгэй үгтэхэдэ дасан дугангууд һөөргөө арад зоной хүсөөр хэргээгдэжэ, бултадаа мүргэхэ, шүтэхэ эрхэтэй болообди. Мүн баһа шажанайнгаа дасан дугануудайнгаа эди шэдитэй, эрдэм номтой, эмшэ домшо лама багшанарайнгаа түүхэ бэшэхэ дүүрэн эрхэтэй болообди.

Теэд эдэ бүгэдые ханаха, дурсаха саарһан дээрэ түүхэлэн бэшэхэ хүнүүднай үсөөн лэ даа. Тиймэ хүнүүдэй нэгэ Санагай нютагай Ринчин Дулмаевич Зундуев болоно.

Ринчин Дулмаевич Санагынгаа дасан барюулха, саашадань гоёохо, ажабайдалынь тогнижоруулха гэхэ мэтэ ажал хүдэлмэрийнгээ хажугаар дасанайнгаа түүхээр ехэтэ һонирхожо, үндэр наһатайшуулһаа хурагшалжа, урданай номуудые иража, архивай документануудые шалгажа, ехэл дэлгэрэнгы түүхэ хэргээгээд найруулан бэшээ.

Тиигээд лэ энэ хэһэн туйлай ехэ ажалаа “Санага – Булагай Даша Пүнсэглинг хийдэ түүхэ” гэжэ нэрэтэй ном болгон согсолоо. Дасанай түүхэ бүхы арадай ажабайдалтай нягта холбоотой. Тиймэһээ манай Нурта нютагай зоной дасан бодхоолгондо аша габьяагаа оруулһандань иимэ магтаал ном соо бэшээтэй:

Угаа ехэ ажал

Урагшалан бүтээл хээл

Утаата Далахай булта

Уужам Санага барандаа

Ута бандаб бүтээгээ
 Утаатын бэрхэ хүбүүд
 Баян Нуртын хүбүүд
 Багшын гэр дархалаа...
 Бурхан багша урлаһан
 Нохоров Радна Дампилович
 Ганжар бодхоһон
 Жалсараев Доржо Балданович
 Угалзаар гоёоһон
 Хабтай таабай*
 Угаа гоё Бурха бүтээһэн
 Доржиев Лубсан Доржиевич
 Ухаан бодолоо гүйлгэжэ
 Угаа гоёор урлаат
 Удаан саг соо дурдагдан
 Үльгэр түүхэдэ орохот
 Арюун нэрыень дурдажса
 Алдар соло үргээ!
 һилээ, шэрдээ, хамаг урашуул
 Хамһаа, гоёогоо, хамтаараа дархашуул
 Хабтай таабай, хүхюу Викули
 Хөөрүү Доржо, хурса Дамдин
 Холбоо хадаа найхасаар урлаа
 Хамаг ханаагаа табян зохёогоо,
 Хүн бүгэдэ найхашаагаа, магтаа,
 Холын талаар тараа зугаа.

Ажсаглалта: Хабтай таабай – Цыбиков Даша Намсараевич
 “Буряад – Монголой эрхим барилгаһан” гэһэн нэрэ зэргэ 1956 ондо
 хүртэһэн.

Санага – Булаган Даша – Пүнсэглинг хийдэй Нурта – Хужар
 нютагай ламанарай нэрэнүүдые эндэ хаража үзэхэ ёһотойбди:

Аграмбанар
1. Нурсын аграмба
Габжанар

1. Аригунов Буда
2. Аригунов Хайдаб
3. Алое Гэлэн
4. Бармитов Цыбаан
5. Будаев Гомбо
6. Бадмаев Цындэ
7. Бадмаев Очир
8. Будаев Аюша
9. Гармын Дабаа
10. Дулмын Самбуу
11. Дамбаев Дабаа
12. Дамбин Гэлэн
13. Мархайн Данзан
14. Манзайн Лубсан
15. Дашын Лубсан-Нима
16. Пошоолшогой Дагба
17. Дылгиров Арадна-Аряндаб
18. Дымпилов Лубсан
19. Лубсанов Шүлтэн
20. Лодоин Шираб (Мандагаани)
21. Нанзанов Тогмит
22. Нанзанов Лодон
23. Норбоев Лубсан-Цырен
24. Пампиин Лубсан-Нима
25. Ринчинов Даша
26. Сундобай Сандан
27. Сандаков Балдан
28. Сампилов Молон
29. Хубарагай Дабаа
30. Цыренов Балдан
31. Цыnguнов Доржо
32. Шагдайн Цырен
33. Шоёной Базарсада
34. Шойдоной Дампил
35. Эмэгэни габжа лама

35. Эмэгэни габжа лама

Гэбшэнэр

1. Аригунов Шүлтэм
2. Апаани Данжаа
3. Балзанов Еши
4. Балданов Дабаа
5. Балдани Лубсан-Нима
6. Бальжанов Чойнхор
7. Гомбоев Шүлтэн
8. Гармын Арьяандаб
9. Гомбын Дүндэп
10. Дадаани Гэлэг-Жамса
11. Дамбии Лубсан
12. Дамбаев Дабаа
13. Дьлгэрэй Гончик
14. Доржын Жамба
15. Жигжидэй Идам
16. Жигжитов Доржо
17. Жугдууров Бато
18. Лайданай Лубсан
19. Лубсан ламын дүү Сүнгрэб
20. Лубсан - Доржын Гочикжаб
21. Лубсанов Шүлтэм
22. Норбоев Дагба
23. Нэхээдэйн Лубсан-Доржо
24. Нюсхай Нима
25. Онгоо Шойжил
26. Онгорзын Лүдэб
27. Падууе Ширав
28. Патуугай Бадраа
29. Самбууе Цыден
30. Гороосын Лыкцик
31. Тарбын Лубсан-Балдан
32. Утайн Доржо
33. Цэбэгэй Жамса

34. Цыренов Доржо
35. Цыбиков Ламажаб
36. Шагдуров Аюша
37. Шагдуров Шүлтэм
38. Шойдоной Шоймпол
39. Эрдынеев Данзан

Хубарагууд

1. Батуев Дампил
2. Бармитов Цыбан
3. Гонгоров Бальжанима
4. Галданов Ширап
5. Дамбаев Даба
6. Данзанай Содном
7. Дамбайн Гэндэн
8. Дулмын Юндэн
9. Дашайн Юндэб
10. Дамбаев Гэндэн
11. Мархаев Даба
12. Ринчинов Данзан
13. Сандайн Базарсада
14. Цыренэй Дондог
15. Цыренов Шойдон
16. Цыренов Дабаа
17. Цыренов Шойжил
18. Шойжилой Лубсан-Дамба
19. Шоёной Гэндэн.

Ажгаглалта:

“Санага – Булагай Даша Пүнсэглинг хийдэй” дасан Ринчин Дулмаевич Зундуйвай ударидалга дор 1989 оной февралын 24-нөө ажал эхилэгдээн юм. Тэрэ үедэ Санага совхозой директор Александр Дашеевич Цыбиков сельсоветэй түрүүлэгшэ Д. Ш. Батуев байһан юм. 1990 оной майн 29–дээ нуури татагдажа, 1991 оной августын 18 үдэр дасан бодхоогдожо, арамнайлагдаа.

Эдэ дурсагдаһан ламанарай нэрэнүүд КГБ–эйн баримта дансаһаа Р.Д. Зундуйев бэшэжэ абанан байна.

ДЭМБРЭН ТААБАЙН НЭРЭЭР ДЭМБЭРЭЛТЭЙ ЖЭРГЭН...

Эртэ үглөөгүүр Улаан-Үдэ хотоооо гарахан аад, одоошье Үндэр Баабайнгаа табисада хүрэжэ буухадаа, нюдэмни хэргэг, досоо сүлөө болоодхино. Нээрээшье, хүн бүхэнэй түрэнэн тоонто нютагай агаар аршаан булагтал арюуханаар жэгнэдэг, хүсэ шадал ороһондол ханагдадаг. Тиигэнгүй яахаб, байһан нютагай Орон дэлхэйн эзэд байдаг, түрэнэн нютагаа тоожо ерэдэггүй хүндэ муудадаг юм гэжэ үбгэд, хүгшэд хэлсэдэг. Хүнэй түрэнэн тоонто нютаг түрэнэн эхэтэй тон адлихан гэжэ тоологдоно, тиимэнхэ Эхэ нютаг гэжэ нэрлэгдэнэ ха юм. Пайхан сагаан сэдхэлээр нютагтаа хандажа ябаха гээшэ манай нангин уялга мүн. Он жэлнүүдэй ошохо бүри, наһатай болоод ябахада, түрэнэн тала дайда хамаг зүрхэ сэдхэлымнай эзэлдэг лэ. Эгээл энэ үедэ Молор хайхан Монголой зохёолшон Сономын Удвалай нимэхэн мүнрүүд ханаандам түргэн ороодхидог:

*Хабарһан одоной уулын
Саагуур һарын тэнгэриин
Хаяһаа далтирдаг аласта
Хаа холо хүнэй газараар
Аянишалан ябахадам,
Хайрлан ханаха юумэ –
Эхэ оромни байдаг юм –
Юунтэйш сасуулиагүй
Эхэ орондоо яарадаг хүм...*

Дэгэл захатай, хүн ахатай байдаг, болоһонһоо ама хүрэхэ, захяа заабари сахижа, үбэлэй сагта эртэшье наа, харанхы болоошье наань, харгыдаа Шарлай абгайнгаа үүдэ татажа оробоб. Гэртэ шэнэнэн түлэнэй галһаа дулаахан аарсын үнэр анхилхадань, юундэшьеб даа гэнтэ гүлмэр наһьем хануулжа, хэргээжэ, сэдхэлдэмни бүришье таатай мэдэрэл асараад, досоом жэгтэй зохид болошоно. Гэрэй эзэн Бадма Санжиевич (Шарлай абгай) хорин наһатай ябахадаа, аяар 1950 ондо, Буряад-Монголой бүхэ барилдаагаар чемпион боложо, Захаамин нютагаа суурхуулаа.

“Тэрэ үсын сагаар, дэлхэйн чемпион болоһон мэтэ байһан, юуб гэхэдэ, хэдэн хоног ябажа, энэ урилдаанда ерэнэн, самолет, машина үгы, харгыдаа амарха, умдаа харюулха зохид газар үгы, ерэнэн үдэртэмнай мүрысөөн эхилээ һэн, - гэжэ 1995 ондо Гэсэрэй 1000 жэлэй нааданда Буряад ороной түб стадион дээрэ уулзахадаа хөөрөө һэн. – Тэрэ холын саг һанагдана. Пүүлшын уулзалгадаа шанга бүхэтэй уулзашаб. Тэрэмни баруун хүлыем абаадхёо, тээд би алдаһан хүлөө һөөргэнь буляалдажа байнгүй, татагдаһан шэг руунь үшөө саашань түлхижэ, дотор дэгээ хэжэ, тэрэнээ унагаажархёо бэлэйб. Буряад барилдаашад энэ “һамган” гохо гэлсэдэг. Намда өөрынгөө дүршэл харуулжа, заажа, дамжуулжа ябаарай гэжэ хэлэһэндэнь, ходо мүнөө болотор баяртай, омогорхожо ябадагби. Красноярск хотын суута барилдаашан Иван Ярыгин энэ мэхэ барилдаанда хэрэглэһэн байна.

Тэрэ саһаа хойшо Шарлай абгаймнай нютагаймнай урдаа хараха, һайн юумые ходоодоо дэмжэхэ, залуушулдаа дуратай, найр бүхэндэ барилдаа ябуулха, ондоо хүниие ойлгохо хабатай, буряад заншалаа алдаагүй, урагшаа һанаатай хүн байһан юм. Сагаан сэдхэлээр, буянта үйлөөр золтой олон арад үдэдэг, үнэржэдэг.

Дэмбэрэлтэй хэрэг бэлүүлхэ зоригжолтой сэсэн бэрхэ хүнүүдэй дэмжэһэн газарта нютаг хүгжэдэг гэжэ хэлсэдэгынэ зүб даа. Бадма Санжиевич залуу хонгор һаһандаа Дэмбэрэнэй ехэ басаган Тониргой хуби заяагаа холбожо, айл болоо. Тонир Дэмбэрэнэй, Дэмбрэн Матаалайн, Матаалай Борбоогой, Борбоо Манзарай, Манзар Мэлзүүгэй, Бортоон Мүнхын – иигэжэ манай Нурта нютагай уг эхитэй. Манзарай хоёр хүбүүдтэ дархашуул түрэнэн.

Борбоогой хүбүүн – Тороосо, Шарсага гээд, бултадаа ямаршые дарханда илгаагүй гарай урашуул байһан. Тороогын Ошор – минии таабай болоно – баһал бэрхэ дархан байгаа. 1956 ондо хада гэртээ хариһан юм.

Дэмбрэн таабай өөрөө баһаа хойшо Гомбо ахатаяа нютагтаа суутай түмэр дархашад байжа, мэдээжэ болоһон. Нютагай һаһатайшуул иигэжэ дурсадаг: дайнай урда тээ Москваһаа ерэнэн ноёд (Джидын вольфрам – молибденэй комбинадай нээгдэхэ үеэр)

манай нютагаар ябатарнь, хүнгэн машинын сахариг эбдэрхэдэнь, Дэмбрэн таабай хоёр хоног соо зохёожо, түмэр модо хоёроор дархалаад, айлшадые мордуулхан юм. Дайнай хатуу үедэ нютаг соогоо жатка, веялка, анзаһа гэхэ мэтын шухала хэрэгсэлнүүдые заһажа, ажалдаа үнэн сэхээр хандажа, Илалта шэрэлсэһэн. Бүхы наһан соо архи тамхин хоёрые бээдээ шэнгээгээгүйнь гайхалтай юм. Мүн баһа модоншые дарханда бэрхэ уран гэжэ хүршэ һууһан, мүнөө нютагтаа өөрөө модошо дархан Бадмын Доржо-Цырен (жаран наһаяа дабаһан) һая уулзахадаа, иигэжэ хөөрэнэ һэн: “Багашуул байхадаа, хажуудамнай Дэмбрэн таабайн дархалхыень харахадаа, яһалал һонирходог, гайхадаг, атаархадаг, хадужа абаһан юумэнүүд мүнөө һанаандам хүрэжэ ерэнэ. Тиигээд мүнөө хуша модоор абдар, гунгарбаа, элдэб гэрэй, ажалай зэбсэгүүдые дархалха, мүн баһа түмэрэй зүйлнүүдые хэхэ дуратайб. Эдээнэй нюусануудта хүбүүдээ танилсуулжа байдагбди. 20 дугаар зуунай гурбан мянгадахи үеын уулзуур дээрэ урданайнгаа хэшэгтэ бэлиг алдаагүй ябанабди гэжэ һанахадаа, намда ехэ таатай байна. Саашадаа манай хойто залуу үеын уран бүтээлшэд элинсэгүүдэйнгээ эрдэмтэй, хэшэгтэй гар урлал, түрэлхи хэлээ, ёһо заншалаа мартангүй үргэлжлүүлжэ ябахань болтогой гэжэ хүсэхэ, үрээхэ байнаб. Хуша модон гээшэмнэй Буха ноёнһоо эхитэй юм”, - гэжэ Доржо-Цырен абгай зугаагаа үргэлжлүүлнэ. - Буха ноён хүн зоной ядаруу, үбшэ хабшанда дарагдажа, галаб хатажа, хооһон боложо байхада, Эсэгэ Малаан тэнгэриһээ заяатай Буха ноён газар дээрэхи Хадын Эзэн болоһон юм.

Шэбэр, шэбэр гэшхүүлээд,

Шэжэн хуша ургуулаа.

Намар, намар гэшхүүлээд,

Намаа хуша ургуулаа.

Буха ноёной гэшхэхэн газарта Хуша модон ехээр ургажа, байгаалимнай баялиг, шэмэг болоһон. Иигэжэл угай дарханай соло дамжан ерэнэн түүхэтэй. Тонир басаганайнгаа табан хүүгэдые: Люба, Валя, Вера, Ира, Бата-Хэшэг алтан дэлхэй дээрэ мүндэлхэдэнь, нютагаа нэрлүүлхэ, угаа дамжуулха үри хүүгэдтэй болобол гэжэ Дэмбрэн баабайнь ехэтэ баярлаа бэлэй. Мүнөө булта дээдэ мэргэжэлтэйнүүд, хүрыгэд, хүбүүдын баһал нимээнүүд, Бата-Хэшэг хүбүүнийнь олон жэлдэ аргашанаар хүдэлжэ, Буряад

Республикын Элүүрые хамгаалгын габьяата хүдэлмэрилэгшэ гэжэ гүрэнэй үндэр нэрэдэ хүртэһэн байна. Тэрэнэй Солбон хүбүүнийнь Зүүн-Сибирийн технологическа университеттэ 2-дохи курсада баһал эрхимээр һурана. Эржэн басаганиинь хургуулийн эрхим һурагша гэжэ тоологдодог. Бадма хүрьгэнийнь, Аюна басаган Ардан хүбүүн хоёрынь дээдэ хургуули дүүргээ. Амгалан хүрьгэнэйнь Дэмбрэн Цыренов бүри бага наһанһаань үндэһэн буряад лицейдэ һуража байхадаа, дуу хатарай “Наран” ансамбьлда хабаадалсажа, Буряад ороноо холо ойгуур суурхуулаад, алтан медалээр һургуулияа дүүргээд, мүнөө Москва хотодо Налогово академидэ гурбадахи курсын оюутан болоод һуража байна. Москва хотын Гэсэр болоо гэжэ мэдэээлэй ерэхэдэнь, манай нютагаархин ехэтэ баярлаа хэн. Зээ хүбүүн Бальжитов Баяр Улаан-Үдэ хотын дунда хургуули эрхимээр дүүргээд, баһал Москвада Горна академидэ һуралсалаа үргэлжэлүүлжэ байна. Үнөөшье олон аша зээнэр хургуулида һурана, хожомоо угаа үшөө һайнаар үргэжэ ябаха гэжэ найданабди.

Иимэл даа, тобшохоноор Дэмбрэн таабайн дэмбэрэлтэй наһанай үрэ.

“Сагаан үбгэн – 2003” гэхэн конкурсно.

ЗАХААМИНДАА ЗАЯАТАЙ

Буурал сагаан толгойтой болоһон Бато Раднаевич Дамбаев Захааминай аймагай Нурта нютагта Хужар нютагай долоон жэлэй хургуули, хатуу хүшэр, хүндэ жэлнүүдтэ һуража дүүргээ. 1943 ондо һургуулияа дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуу илалтада мордоһон юм. 1943-1950 онуудта албанда Шэтын областиин болон Урда Сахалинда байгаа. Албаяа дүүргээд, Закаменск хотын партиин аппаратта эдэбхитэйгээр ажаллаа. Райкомой секретаряар хүдэлжэ туршаа. 1952 ондо “Закамметал” гэхэн сониндо хүдэлжэ, бэрхэ корреспондент, корректор байһанаа мэдүүлээ. 1953 ондо КПСС-эй мэдэлээр, райкомой инструктор ба “Горняк” ресторанай директорээр хүдэлжэ эхилээ. Захааминай райкомой инструктор, “Горняк” ресторанай директорээр хүдэлжэ байха үедэнь гэнтэ дээрэһээ

мэдээ үгтэбэ. 1956 ондо КПСС-эй мэдэлээр Эрхүү хото “Дээдын партийна хургуулида” эльгээгдээ. 1956-1960 онуудта Эрхүүгэй “Дээдын партийна хургуулида” нуража, номдо бэрхэ, ухаагаар хонор байһань мэдэгдээ юм. 1960 ондо хургуулиа Хүндэлэлэй тэмдэгтэйгээр дүүргээд, Захаамин хотодоо райкомой орлогшоор ажаллаа. 1962 ондо Дүтэлүүр нютагай түрүүлэгшээр орожо, олон жэлэй хугасаа соо хүн зонтоёо хамта урагшатай ажалнуудые ябуулаа гэхэ. Тиин 1967 ондо гэдэргэнь райкомдонь дууджа асараа. Дахинаа шэн зориггоо табинхай, оролдосотой бэрхээр аймагай ажал хэрэг бүтээсэтэйгөөр ябуулжа байхадань, Дотоодын хэрэгүүдэй албанай таһагта эльгээгдэхэ гэхэн саарһан ерэжэ, урмыень гутаагаа хэн. Түрэхэн найхан тоонто Захаамин нютагһаань 1969 ондо гаража, Улаан-Үдэ хотын Дотоодын хэрэгүүдэй таһагта хүдэлжэ эхилээ. Бато Раднаевичай хэлээшээр гансашье хотын бэшэ, бүхы республикын дотоодын хэрэгүүдэй албанда хүдэлхэн байна. 1982 ондо Дотоодын хэрэгүүдэй албанһаа подполковник ябаһанаа ажалайнгаа амаралгада гараа.

Подполковник Бато Раднаевич Дамдинов ажалайнгаа амаралгада гараашье наа, миин байгаагүй. Доржо Банзаровай нэрэмжэтэ институтда, хүдөө ажахын институтда багшалаа. Бато Раднаевичта һайн найханиие хүсөөд, шүлэгэй мүнрүүдые дурадхая.

*Алташа, мүнгэшэ дархашуултай
 Аглаг үндэр хадата Захааминһаа
 Албанай хүбүүдише гарагша,
 Алинше мэргэжэл баригша.
 Нурта найхан нютагһаа
 Нэрэтэй хүбүүд олонише,
 Нэрлэн нэгыень хэлэбэл,
 Бато Раднаевич Дамдинов.
 Сээжыень эзэлэн хушана
 Сэгнэшэгүй алтан медаль.
 Мүрыень даран дарана
 Мүнгэн орден, медальнууд.*

А. Будаев,

Россин Уран зохёолошодой Холбооний гэшүүн.

НЮТАГАЙ НЭРЭ ХҮНДЭТЭЙ

Манай Захааминай нютаг нугаар янза бүрийн обоо ууланууд бии, тэрэнээ зомнай тахижа мүргэдэг заншалтай. Эртэ урда сагһаа Дулаан Хаандаа Нурта нютагайхид мүргэжэ байһан гээшэл даа. Гайхалтай, Дулаан Хаанай хормойдо тэб-тэбхэр уула үлэшэнхэй, урдандаа тойроод тарья талха тарижа, хуряжа байһан юм. Мүнөөшье болотор тэндэ модо отолжо болохогүй, шулуу хүдэлгэхэгүй, сэсэг ногоо таһалхагүй нангин газар үлзы найханаар сахигдаһаар зандаа юм.

Олон газарһаа ерэнэн Нурта нютагай зон энэ зунай найхан үдэр Дулаан Хаанаа тахихаяа суглараа. Пүн эдээнэй элбэг дэлгэржэ байха үедэ, тоһо зөөхэйгөө шанаад, үргэлэйнгөө дээжэнүүдые баринхай ехэл зугаатайнууд үерлэнэн Зэдэ голоо трактораар гаталжа, саашаа ябагаар алхалбабди. Үнинэй нютагаа айлшалаагүй зоной зугаа һонин элбэг.

Наян наһаяа дабаһан Базарай Долгор төөбиин хоолой абьяастай, хүл хүнгэн, урданайхидаал хурдан, хэнээшье туһагүйгөөр тракторһаа бууха, һуухань гайхалтай.

Үлгыем дархалһан

Баабайм хайратай,

Үргэһыем манаһан

Ибишим хайратай...

“Ибии, баабайһаа үнэтэй юумэн байхагүй гэжэ хододоо һанажа ябагты. Тэдэнээ гомодхоонгүй, дурсан ябаха хэрэгтэй. Баабайн нүхэр – хүбүүн, Ибиин эзэгүйдэ эгэшэ – Ибии, айл ахатай, дэгэл захатай” – гэхэ мэтэ арадай сэсэн үгэнүүдые хэлэжэ, ехэ һургаал заабари үгөөд, дуушье дуулаад абана.

Хуһан модон бүхэ гэжэ

Үлгы матаһан баабаймни.

Хурьганай арһан зөөлэн гэжэ

Мансылһан юм ибишимни.

Новосибирск хотын эмшэлэлгын дээдэ һургуули дүүргээд, хүршэ Яхад орондо олон жэлэй туршада хүүгэдэй эмшэнээр ажаллаһан Виктор Бальжанович Дашеев үетэн нүхэдтөө

ажаллаан Виктор Бальжанович Дашеев үетэн нүхэдтөө барагдашагүй һониноо хөөрэнэ. Тээ саанахана Баруун Европодо, мүнөө хари гүрэн болоһон Эстонин академи дүүргэһэн Даша Дымбрылович Нимаев баһал һонирхолтой хөөрөөгөө нютагаархиндаа дэлгээнэ. Эсэгэтээ хамта Баяр, Арюна хүүгэдынь эндэ байгаа. Улаан-Үдэһөө хорёод зон ерэжэ, нютагаархидтаяа уулзажа, һонин зугаагааа хөөрэлдөө.

Дүтэлүүр нютагта наһаараа багшаар хүдэлһэн Хорло эгшэтэй уулзааб. Нүхэрынь Сергей Памасвич Сыренов олон жэл соо Захаамин хотодо техникумэй директорээр хүдэлөө. Сергей маанадта үнэн нүхэр байһан гэшэ даа. Сугтаа һураабди, үхибүүн наһанһаа үбһэнэй хуряалгада бухал шэрэхэхээ эхилээд, сомоо сомотороо олохон жэл ябаабди. Иимэ үе саг мартагдахагүй. Бурхан гэршэ. Ехэ юумэ бүтээхэ, урагшаа һанаатай нүхэрнай Буряадай габьяата багша, Россин мэргэжэлтэ техничeskэ эрдэм һуралсалай отличник байгаа юм. Тээд оршолонто юртэмсын табисуурые ондоогоор хубилгахань аргагүй... Нүхэрнай дээдэ Бурханай диваажанай орондо түрөө юм бээ гэжэ найдаал даа.

Энэ хабартаа манай түрүүшын багша Бадма Гомбоевна Базаровагай дуулаһан дуун сахилгаан мэтээр һанаандам ороодхибо. Сергейн баабай – Пама Мункуевич Цыренов энэ дуунда ехэл дуратай, хододоо дууладаг һэн.

Дулаан Хаанда сэхэ урда талаһаа орёожо дээрэнь гарабабди. Табяд оной эхинһээ Нуртынгаа хүрьһэтэ газар дээрэ хүльбэрэн, шабар уһа умбан, һаариташаһан хүлнүүдтэй үетэн хүбүүдэрээ үни удаан хүлээн ядан, баярлан ердэг тахилгамнай. Мүнөөшье ямар гоёб даа!

*Түрэлхэн Нуртамнай түшэгнай
Түүхэтэй гарбалайм домоглол.
Нютагайм үндэрхэн хаданаар
Нюдэнэйм дулаахан шэмэглэл.*

Уданшьегүй гал түлигдэжэ, һан бадараажа, үргэлэй арбан найман табаг түхээржэ табяад, нютагай Санжайн Балган,

Бальжанай Николай таабайнар түрүүтэй арбан найман бүхэтээшүүл ехэ хэрэг-үргэл эхилээ һэн. Урданай ёһоор зүүн талада эхэнэр зон үргэлэй газар дүтэлэнгүй бултадаа мүргэнэ. Урданай заншал шанга журамтай байгаа.

Ная наһаяа холо дабаһан Шадраабалын Будаанай төөбитэй уулзахадамнай, гүн сэдхэлэй үрээл маанадтаа дамжуулаа бэлэй.

-Зай, хүбаад, хүдөөгэй хүшэр байдалһаа айнгүй, мал адууһа ажаллаад лэ, өөһэдыгөө хангажа шадаха, түрэлхидтөө, нүхэдтөө туһатай, эртэ бодожо, орой унтаж, бэлэн зөөлэн юумэндэ һурангүй, дархашуулайнгаа нэрые хухалангүй, муу юумэндэ дарагдангүй, энхэ элүүрые сахяад, үндэр бодолтой, холо харасатай, тэсэмгэй, ажалша шэрхи ябаарайт. Маниие баһал иигэжэ таабай, төөбинэрнай хургаһан, таанар, хубаад, хододоо Нуртынгаа нэрые дээрэ үргэжэ ябагты, - гэжэ хүндэтэ төөби хэлээ.

-Урданай зоной зугаа сэнтэй, хэлэһэн үгэнүүдынь мартагдашагүй. Тиимэһээл “нимэ тахилганай һүүлээр үбһэ хулһан һайн абтагдадаг, һү тоһон элбэг, ажал хүдэлмэри эршэтэй, амгалан байдал тогтожо, үри хүүгэд үнэр һайхан ажаһуудаг”, - гэжэ наһатай Пурбын Надиин хэлэһэн үгэнүүд тон зүбтэй байгаа юм. Үнинэй уулзаагүй нютагаархид һонин һорьмойгоо андалдажа, аршаанда хүртэлсөөд, иигэжэ олоороо нэгэ амьар, нэгэн һаналаар бэээ заһана бшуу.

Зунай, намарай тахилганда олон тээһээ нютагайнгаа зоной ерээд байхада, Дулаан Хаамнай баярладаг, нютагһаа гараһан хүбүүдээ хүлээн байдагынь мэдээжэ, Нуртын үбгэд, хүгшэд энээн тухай бултандаа һануулжа байдагынь һайшаалтай.

Энэ уулзалгын үедэ хэзээшье нютагай түүхэ һанагдаа. 1972 ондо (Буха үерэй һүүлээр) Зэдынгээ урда бэе зөөжэ, хоёр һарын турша соо нютагаархин барилгаа хэжэ гараа һэн. Иимэ түргэн барилга аймаг, республика доторшье үзэгдөөгүй гэжэ эндэ хэлэгдээ. Заншалта ёһоор найр наадан эхилжэ, тайлганай шэмэг болохо бүхэ барилдаан үнгэргэгдөө. Буряад Республикын физическэ культурын габьяата хүдэлмэрилэгшэ Василий

гурбан нааданай эгээл найхан наада захалаа. В.Б. Гармаевай бүлэ барандаа спортдо дуратай. Нүхэрынь Дора Ешеевна, хүүгэд Роман, Алик, Анжела район дотор, республика соогоо суутай спортсменүүд, илангаяа волейбол найнаар наададаг юм.

Намжаа ногоон зүлгэ дээрэ барилдаан үнгэржэ, гурбан бүлэгэй баатарнууд шагналнуудта хүртөө.

Нааданай түгэсхэлдэ Буха Ноёндoo, Дулаан Хаандаа, орон дэлхэйнгээ эзэдтэ бултадаа мүргөөд, ханахан ханаагаа дүүргэжэ, сэдхэл дүүрэн бусабад.

Үхибүүн наһанһаа маниие үргэһэн, дэмжэһэн үлзы найхан Дулаан Хаанай үршөөл хайра хэзээдэшье бии байха.

БУЯНТАЙ ТААБАЙ, ТАНДАА ДОХИНОБ

Энэ жэл Буряад Республикын 80 жэлэй ойдо зорюулжа, аймагууд экономика болон соёлоо эршэтэй дэлисэтэйгээр хэдэн хара соо Улан-Үдэ ниислэл хотодоо харуулжа, бултыемнай урмашуулаа. Энэ дүнгүүдээр Захаамин түрүү хуури эзэлэ хэн. Хотын гурбан музейдэ өөрынгөө хурагшадтай орожо, баян уран бүтээлнүүдые бахархан хаража байтараа, үйһөөр хэһэн зүйлнүүдые обёоржо, нэгэ авторынь харахадам, Б.Н. Цыренов гэжэ бэшээтэй байба. Үндэр наһатай болобошье, мүнөө болотор баян дүршэлөө залуу халаандаа дамжуулан, урданайхидал огсом дорюун, омогтой олзотой, залуушуулдаа жэшээ боложо ябаһандань баярлажа, энэ хүн тухай хөөрөөгөө дэлгэхүү:

Зэрэлгээтэһэн Зэдын баруун бээдэ Үндэр Дулаанай хормойдо хабтайн нэмжыһэн Нургада Намжалай бүлэдэ түрүүшын хүбүүн Банзарагша уһан хара Луу жэлдэ мүнделэжэ, үбгэд, хүгшэдые, түрэл гаралнуудаа баясуулжа, үдэрһөө үдэртэ бүргэд мэтэ дали ургажа, эхэ эсэгынгээ, нютагайнгаа ёһо заншалые алдахагүйгөөр, угаа уһанда хаяагүйгөөр эдир наһандаа гараа бэлэй. Хужарай долоон жэлэй хургуули дүүргээд, Щетинкинэй колхоздо полеводческо бригадын учётчигоор хүдэлжэ байтараа, Цахирта ветеринар-бухгалтерай хургуулида хуража дүүргээ. 1951 ондо

Совет Армида татагдажа, Сахалинай олтирогто дайнай халуун, хүйтэн шулууе долёоһон хадаа, ахалагша сержант зэргэтэй эрхимээр дүүргэжэ, Маленковой нэрэмжэтэ колхоздоо хиналтын түрүүлэгшээр Гырылов Цырен Доржиевич хүдэлжэ байгаа. Энэ хүмнай Захааминай хүдөө ажахын хүгжэлтэдэ олон жэл соо үрэ дүнтэйгөөр ажаллаһан, мүнөө хада гэртээ харинхай. Банзарагша Намжилович богони саг соо һунгаһан ажалдаа харюусалгатайгаар хандажа, хүн зондоо хүндэтэй боложо, нютагайнгаа хүтэлбэрилэгшээр 1961 ондо ороо. Гушан гурбан наһанайнгаа эдир гал соо ябахалаа, түрэнэн нютагтаа радио, телефон, зайн гал оруулха гэжэ дурадхал оруулаа. 1963 ондо бүхы нютагаараа шамдан хүдэлжэ, Гэнжэгэнэй Зааханаан гэжэ газарһаа өөһэдөө баханануудые бэлдэжэ, айл бүхэндэ радио оруулжа, одоо республикынгаа, Москвагай һонинуудые шагнаха болоо. Мүн телефон түргэн тухаламжада ехэтэ тухатай гэжэ ойлгоходоо, урмашажа, нүгөө жэлынь Зоомоон гэжэ голһоо нютагай наһатайшуул 11 км. утатай зайн галай баханануудые нэгэ һара соо бэлдээ. Дурдаха болоо һаа: Цыренов Дондок, Цырен-Дулма, Гармаева Мыжит, Балданов Очир, Бальжанов Очир, Цыбиков Даша, Будаев Доржо. Тэдэнэй дунда залуу хүбүүн Бальжанов Николай ябалсаа, мүнөө сагта «олоной хэрэг» бүтэдээг Таабай болонхой. Тэрэ үедэ нютагай залуушуул Үлэнтэ нютагта ажалда байһан. Эдэ наһатайшуул 400 бахана бэлдэжэ, зулажа, Ярхы, Баантин добуун дээрэ зөөжэ, сомоһон байна. Мүнөө болотор залуушуулда жэшээ болоһоор. Хойто жэлынь мехколонно ерэжэ, түргэн хугасаа соо (нютагай тухаламжаар) бүхы юумэн хэгдэжэ, одоошье Ильичэй гэрэл гэр бүхэндэ орожо, сэгнэшэгүй ехэ баяр нютагта болоо һэн. Нэгэшье бахана энэ саг соо үгы болоогүйниинь гайхалтай. Хүн зонойнгоо ажабайдал һайжаруулха, ажалтай болгохоо 1965 ондо 100 үхэрэй һаалин фермэ, 60 толгой тугалай байра, 3 эзэтэй байра бариха гэжэ шиидэ. Нэгэ машинатай, нэгэ жолошоонтой Доржиев Шойжо зургаан шамбай хүбүүдтэй модо бэлдэжэ

буулагахадань, нютагтаа мэдээжэ дархан Цыбиков Даша Намсараевич энэ ехэ барилга ударидаа. Зунай хугасаа соо бүтээгдэжэ, Сандаков Хубрак ударидагшатай түрүүшын хүнэй фермэ нээгдээ.

Удангүй аймагай захиргаанай хүтэлбэрилэгшэд Банзарагша Намжиловичай бэлиг шадабаритайень, эрхим хүтэлбэрилэгшэ байһыень анхаржа, Улан-Удын техникум руководящих кадров гурбан жэлэй нургуулида эльгээһэн бэлэй. Тэрэнэй һүүлээр 1973 он болотор Хужар, Нурта нютагайнгаа зоотехнигээр ажаллажа байтарынь, манай аймагта колхозууд үгы болгогдожо, совхозууд бии болоо бэлэй. Енгорбойн совхоздоо байһан энэ мэргэжэлээрээ үрэ дүнтэй ажалла. 1979 ондо районой ажахын хоорондохи мал таргалуулхынь хоёр мянган толгойн комплекс тушаагдажа, Банзарагша Намжилович ударидагшаар томилогдоо. Тэрэ гэхээр олон жэлэй туршада хайн үрэ дүнгүүдые туйладаг ажахы гээд, бүхы республика дотор суурхадаг бэлэй. Тэрэ үедэ хүн бүхэнэй ажалда хиналта табидаг бригада, комплекс дотор янала журамтай байһан. Нэгэ хэды жэшээ ажахын туйлалта дурдаад үзэе: үбэлэй сагта толгой мал бүхэн сүүдхэ бүхэндэ 600 грамм привес нэмэдэг байгаа, нэгэ жэл 2036 толгой мал нэгэшье хоролто үгы гараһан байна.

БУРХАНҺАА ГАЛТАЙ, БУЛТАНДАА НАЙДАЛТАЙ АБГАЙМНАЙ

Енгорбойн совхозой директорээр хүдэлһэн Порхоев Владимир Дашиевичтай һая уулзажа хөөрэлдэхэдэм, тэрэ холын сагаа урин дулааханаар дурсана һэн: ажалдаашье, ажабайдалдаашье нуртаархин нэгэ-тэгшэ ажаллажа ябаа, урдаа хараха нэрэ солотой хүнүүдээр олон һэн. Банзарагша Намжилович мал хараха, үдхэхэ, тэрэ ажахые ударидаха Бурханһаа табисууртай хүн. Хүн бүхэнтэй хөөрэлдэжэ шадаха, хүнэй һанамжа мэдүүлгэдэ тон анхаралтайгаар хандадаг һэн.

Тэрэ малай тобир таргание, тэнхээ тамираа алдаһые холоһоо хараад тухайлдаг байһан. Ажахын орёо хүшэр асуудалнуудые бэе

дээрээ абадаг, шийдхэдэг хэн. Хэлэхэн үгэдөө хүрэдэг, туйлахан амжалтануудаар ханаагаа амардаггүй, хайниие магтажа шададаг хүн бэлэй. Өөрөөшье олон юумэндэ Банзарагша Намжиловичаа хураханби гэжэ омогорхолтой хөөрөө хэн. Залуу гэр бүлэдэ тухаламжа үзүүлээ, телефон, радио, зайн гал, гэр байрын болоод, сахардуу байдалтай хүнүүдтэ мүнгэн тухаламжа үзүүлээ. Ажалдаа шалгархан нилээд олон хүнүүд Москва, ВДНХ, Советскэ Союзай курортнуудаар ошохо путевкоор шагнагдахан байха. Олон жэлдэ ажалай амжалтануудые туйлахадань, аймагай, республикын КПСС-эй, ЦК-гай, Министруудай Сөведэй, КПСС-эй болон ВЛКСМ-эй ЦК-гай Хүндэлэлэй грамотнуудаар, гурба дахин Россин хүдөө ажахын ажалшадай дундаһаа шалгархан медалаар шагнагдаа. 1964 ондо ВДНХ ошоһон, олон жэлэй хугасаа соо колхозой, совхозой, районой сомоной Сөведэй депутадаар хунгагдахан. Банзарагша Намжилович олон зоной дунда дүй дүршэл эхэтэй, сэсэн һонор байһанаа харуулжа, зоной дунда ехэ хүндэтэй болоо. Эгээл энэ үедэнь «Буряад Республикын габьяата малшан» гэхэн гүрэнэй үндэр шагналда хүртэһэн. Эдэ олон жэлнүүд соо үнэн сэхээр ажаллажа ябахандаа, нютагайнгаа хүгшэдһөө, ондоо хүршэ үндэр наһатайшуулһаа нютагайнгаа угай бэшэг, түүхэ домог буулгажа абаһаниинь хайшаалтай. Банзарагша Намжилович өөртөөл адли абари зантай, хүндэмүүшэ наһанайнгаа нүхэр Александра Гомбоевнтай табан хүүгэдые гарын ганзагада, хүлын дүрөөдэ хүргэһэн. Тон аха болохо Борис Банзаракцаевич Бурядай багшанарай институт дүүргээд, аймагайнгаа түб Закаменск хотодо улад зоной ажаһуудалай хангалгын албанай ударидагшаар үнинэй амжалтатай ажаллажа байдаг. РБ-гэй социальна албанай габьяата хүдэлмэрилэгшэ Люда басаганиинь хари хэлэнэй багшын мэргэжэлтэй байһанаа, хоёрдохи дээдэ хургуули түгэсхөөд, Улаан-Үдэдэ бухгалтераар ажаллана. Володя, Валера баабайнгаа мэргэжэл шэлэжэ, хоюулаа хүдөө ажахын институт дүүргэһэн. Энэ үедэ хоёр аша хүбүүдын баһал хүдөө ажахын академидэ амжалтатай хуража байна.

*Танай үри хүүгэд
Талаан нэрийтнай арьбадхан,
Буряад оронойнгоо ашада
Бурьялма ажалаа эрхилэн,
Баабай, ибиин заяае эдлэнэ.*

Хадата Захаамин хангай үзэсхэлэн байгаалитай, Дулаан Хаан тахилтай Нуртадаа нэрээ нэрлүүлхэ, угаа үргэлжэлүүлхэ үринэртнай, буянтай, хэшэгтэй ябаг. Буряад Республикын габьяата малшан, ажалай ветеран, наһанайнгаа хани нүхэр Александра Гомбоевнатайгаа эгээл мүнөө 75 наһанайнгаа оёе тэмдэглэжэ байна. Лаб иигэжэ хэлэмээр: Банзарагша абгайһаа эрхим хайн, үнэн сэхэ, хунгажа абаһан ажалдаа харюусалгатай эрилтэ ехэтэй, ашануудтаа аша тунатай, хүүгэдээ үнэн зүбөөр наһанайнь замда хүмүүжүүлһэн хани нүхэр Александра Гомбоевнадаа найдалтай, Бурханһаа галтай хүниие энэ наһан соогоо бэшэ уулзаагүй ябагдана. Буянта абгайгаа амаршалхадаа, нимэ үгэнүүдээр хөөрөөгөө дүргэһүү:

*Үе саг гээшэ
Үрээ хурдан хүлэгшүү,
Баян Нуртадаа олон боложо,
Буянтай Таабай болоот.
Буурал сагаан сэдъхэлтэй
Бүхы ажалда түрүүтэй
Дэмбэрэлтэ ойгоо угтаһан
Дүүрэн жаргалтай, манай Абгай,
Баабай, Ибиингээ нэрые
Үршөөгдэһэн наһанайнгаа хорбоо соо
Үнэн сэхээр харюулһантнай -
Танай жаргал!*

«Нютагай домогуудһаа» гһэн конкурсдо

ДУЛААН ХААНАЙ МҮРГЭЛ ТУХАЙ

1920 оной үеэр Монголой болон Захааминай ламанар, бөөнэр бэе бэсынгээ эди шэди үзэлсэжэ, «Жадха» табилсаан захалһан юм. Олон айл бүлэ угаараа үгы боложо, хосорһон ушарнууд бии. Нютагай зон энэ ябадалые усадхаха зорилготойгоор Балшабии Жаахандай хоёрые Монголой Харлан нютагһаа Шадараабалын - хубилгаание залажа асархыень эльгээбэ. Нютагуудай хоорондо зунай үдэр морёор хүрөөд, һөөргөө бусахаар зайтай газар юм. Шадараабалын - хубилгаан тэдэ хоёртой Зэдэ голоо гаража ябатараа моридоо байлгаад, түйсөөр уһа удхажа, ундаа харяхыень дурадхаба. Тэдэнь түйсэ соохи уһыень уугаад, нютагтаа һогтуу ерэнэн гэжэ үбгэд хөөрэлдэгшэ. Шадараабалын - хубилгаан гээшэмнай ламыншые ном уншаха, бэлэжэшье байха, тиимэ эди шэдитэй, тэгшэ хүн байһан. Тэрэнэй Дулаан Хаанай ногооной тахилгын болохо үеэр хэдэн айлнуудта «жадхын» харюулга хэжэ байхадань, «Тайлгандамнай мүргэл бүтээхынь» нютагаархин гуйһан юм. Дулаан Хаамнай хариин бөөһөө, мүсэ дутууһаа, эхэнэр хүнһөө үргэл абадаггүй гэжэ хэлэхэдэнь, - "надынша зиндаа Дулаан Хаантай дүхүү байна, бүтээжэ боломоор" гээд, тахилгада гараһан. Теэд сэргэмээ үргэхэдөө: «Надаас Дулаан Хаантнай хүртэнэгүй, өөһэдөө үргэгты, бүтээгты», - гээд, һуушаһан юм гэжэ Баярай Нима таабай хөөрэдэг һэн.

Шадараабалын - хубилгаан Монголоо бусахадаа, нютагай үндэр наһатай Жаахан зааринай орондо залуу Намсарайе бөө болгоһон. Удаань Намсарай ехэ шанга, аймшагтай бөө болоһон, дааригдахадаа, Сагаан Нуурайнгаа гурбан шэнэнэн модон дээгүүр ооһор татаад, дээгүүрнь дугысаад гүйжэ байһан суутай. Тэрэ үедэ лама, бөөнэрэй түлэг тэмсээн боложо байгаа. Нэгэтэ Намсарай зааринай тайлга тахижа байхадань, Маархын һаарамба, Нурбын-Шойдоб габжа гурбан Дулаан Хаанаа номоор-ламаар тахихамнай гээд, хоёр хусыень табижархиһан юм.

«Түлгэ сагаан хусаа Нуурай гурбан бандиһаа нэхэжэ абаарайгты» - гээд, Намсарай заарин сагаагаа үргэжэ, мориндоо мордоод, тайлгынгаа урда үбэрөөр буушалан гэдэг. Тэдэнэр гэртээ мяхаа гаргаад, ламынгаа гуримаар уншалгаа хэһэн. Уданшьегүй Маархын хаарамба гурбан хоног соо дуугаржа шадахаяа болёод, наһа барашалан. Намсарай заарин Нурбын-Шойдоб габжын гэртэ морёороо орошоод, гуламтыень тойрон: «Түлгэ сагаан хусам хаанаб, гарга!», - гэжэ хүхиржэ, улад зоние гайхуулан. Юуб гэхэдэ, тэрэ бага буряад гэрэй үүдээрэн морин багтахгүй ха юм. Нүгөөдэнэ Шойдоб габжын сэргэдэ уяатай мориндоо галай аһажа байхыень обёроод, Шадараабалын - хубилгаанда ошохыень Монгол эльгээнэн. Уутайн габжын Шадараабалын хубилгаанда ороходонь: «Дулаан Хаан мэнэ һая урдаш ороод гараа, ехэ ууртай ябана. Намсарай зааринаа аргадажа, Тайлгаяа бөөгөөрөө тахуулагты», - гээд эльгээнэн. Тэрэ гэһэн саһаа Нурта, Хужарай зон Дулаан Хаанаа, Буха ноёноо хоёр сагаан хусаараа тахидаг зандаа.

*Бандеев Балган таабай,
Захааминай Нурта нютаг.*

НУРТА НЮТАГАА АЛДАРШУУЛ ҺАН УГ ГАРБАЛТАН

Энэ зунай июнь һарада Захааминай аймагай Нурта һууринда арадай барилгын гуримаар баригданан шэнэ спортивна залай нээлтэдэ бэлдэжэ байна.

Монгол гүрэнэй хилэ дээрэ байдаг Ехэ хадын хормойдо найр наадан болохонь гээшэ.

1950 ондо Республикын Сурхарбаан дээрэ бүхэ барилдаагаар чемпион болоһон, Буряадай спортын ветеран Бадма (Шарлай) Санжеев энэ найр наандан нютагаархидаараа уулзахаяа бэлдэнэ. Энэ хүн 50 жэлэй саада тээ Улаан-Үдэ хотодо барилдаагаар түрүү һуури эзэлжэ, түрэл һайхан Нуртаяа алдаршуулаа бэлэй.

Пургуулида нуража байхадаа, Пама Сыренов, Сырма Дашиев, Сыван Гармасв, Доржо Хандуев нүхэдөөрөө Бадма Санжеев ой руу ошоно, барилдаагаар мурьсөө хэдэг байгаа. Бэе хүнгэн, шамбай Шарлай энэ мурьсөөнүүдтэ нүхэдөө диилэдэг хэн.

Эсэгэ Ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай эхилхэдэ, сэнгэжэ ябаха үхибүүн хаһань үнгэрөө хэн. Абынгаа дайнда мордоходо, арбан хоёр наһатайхан Шарлай үетэн нүхэдөөрөө түрэнэн колхоздоо ажаллажа эхилээ.

Эжынь, гурбан үхибүүтэй Ханда Сандановна, тэрэ хатуу үедэ амар заяа үзэнгүй ажаллаа хэн. 1945 оной майн 9 мартагдашагүйгөөр ханаандань ороо бэлэй. Хабарай тарилгын үедэ колхозой ажалшад эдеэлжэ байгаа хэн. Гэнтэ тэдэнэй харахада, улаан туг баринхай моритой хүн хурдаар харайлгажа ерээд:

- Дайн дүүрээ! Илалта! - гэжэ хашхарба. Тэрэниие дуулаһан колхозой парторг Гомбо Базаров Шарлайда: "Энэ мори унажа, нютагаархидтаа мэдүүлэ" - гэжэ хэлээ хэн. Иигэжэ хурдан мори унаһан, улаан туг баринхай залуухан хүбүүн түрэнэн Нурта нютагтаа нэн түрүүн баяртай мэдээ хүргэжэ ерээ хэн.

Энээнэй хүлээр жэл болоод Шарлаие Загарайн аймагай Элхи тосхондо ой соо модо бэлдэхэ ажалда эльгээбэ. Зоной ажабайдалда тэндэ ехэл хүндэ хэн. Хахад жэлэй туршада эндэ хүдэлөөд, хүбүүн гэртээ ошобо.

Улаан-Үдэ хотодо Баруун фронтһоо ерэжэ зогсоһон эшелонууды Шарлай угтажа, демобилизованна сэрэгшэдэй дунда абаяа харадаг байгаа. Тиигэжэ байтараа, абатайа хүбүүн уулзаба.

Дайнһаа бусаһан Санжай Дымбрылович, эсэгэнь нютагтаа огород таригшаар ажаллаа хэн. Ажалша бүхэриг Бандеевтэнэй бүлэ нютагаархидай гайхамаар огородой эдэ тарижа, Джидакомбинадай коллективы тэрэ ургасаараа хангажа байһан юм. Тэрэнэй түлөө Санжай Дымбрылович ВДНХ-гай алтан медальяр шагнагдаһан байна. Дайнда хабаадалсаһан абын орден ба медальнуудай хажууда хүбүүнэйн "1941-1945 онуудта Эсэгэ

ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай үедэ шэн габьяата ажалай түлөө" гэхэн медаль жабхалантайгаар харагдадаг хэн.

1949 ондо Шарлай Гусиноозерск хотодо 1-дехи горнопромышленна нургуулида нурахаяа ошобо. Тэндэл хүбүүн барилдажа эхилээ хэн. Пүүлээрнь, Джидакомбинатда ажаллажа байхадаа, спортивна хорилгоёо үргэлжэлүүлээ. Залуу хүбүүе Даша Занданов хаража нургахан байна.

1950 ондо Шарлаие Захааминай аймагай суглуулагдамал командада абаба. Улаан-Үдэ хотодо Шарлай Санжеевтэй сугтаа Сахирай Горин, Цыренов хоёр, Хуртагын Норбоев гэгшэд бүхэ барилдаанда хабаадалсахаяа эрээ хэн.

Сурхарбаан дээрэ барилдаанай болоходо, Шарлай табан хүниие шүүжэ, Захааминай аймагай хүбүүд сооһоо тон түрүүн республикын чемпион болоһон байна.

Чемпионой нэрэ зэргэдэ Түнхэнэй аймагай Будажаб Арабжаев ба Даша Иринцеве хүртэхэн түүхэтэй.

Жэлэй үнгэрхэдэ, Шарлай Тонир гэжэ нэрэтэй басагатай ханилжа, гэр бүлэ боложо нууһан байна. Наһанайнгаа нүхэртэй сугтаа дүрбэн басага, нэгэ хүбүү үргөө. Б. Санжеев электровозой машинистдэ нуража, наһанайнгаа амаралтада гаратараа шахтада ажаллаа юм.

1958 ондо Шарлай Буряд ороной Россин бүридэлдэ ороһоор, 300 жэлэй ойдо зорюулагдаһан бүхэ барилдаанай мұрысөөн дээрэ бултыень шүүжэ, чемпион болоһон байна.

Бадма Бандеевич 40 жэлэй туршада оло дахин шагналда хүртэхэн байна. Илалтын 30 жэлэй, 40 жэлэй ойн баярай, "Ажалай ветеран" гэхэн медальнуудтай юм. Тэрэ хүнүүдтэ ходо туһалдаг найхан зантай.

Обоо тахилган, тайлганай болоходо, Б.Б. Санжеев буряд хубсаһаяа үмдэжэ, бүхэ барилдаагаар мұрысөөнүүдые үнгэргэдэг.

Бадма Бандеевичай юһэн ашанар таабайдаа ехэл дуратай юм. 70 наһатай үбгэн ашанарайнгаа амжалтада хүхижэ, омогорходог. Ардан томо ашань ВСГТУ-гай волейбольно командада хабаададаг. Дымбрын Цыренов зэнь дуушан, олон конкурсуудай лауреат, 1-

дэхи лицей-интернат алтан медаляар дүүргээ. Солбон Санжеев лицей-интернадайд шаби, баһа алтан медаляар дүүргэхээ байна. Дельфийскэ нааданда тэрэ түрүүлээ һэн.

Нютагаархидараа уулзахаяа байһан согтой хүхюутэй үбгэн "барилдаагаар мурьсөө үнгэргэхэбди" гэжэ хэлэһэн юм.

Валерий СЫДЕЕВ.

ОЛИМПИИН БААТАРНУУДААР ОМОГОРХОНОБ!

Би өөрөө Олимпиин нааданай үедэ алтан дэлхэй дээрэ мүнделһэн хадаа мүнөө болотор энэ дэлхэйн эгээл сэнтэй, һонирхолтой мурьсөөниие ехэтэ бахархан харадаг, шагнадаг, уншадаг зандааб. Элдэб олон нааданууд сооһоо эгээл намда дүтэ, дуратай - бүхэ барилдаан, монгол угсаатанай хэлэдэгэй ёһоор, сүлөөтэ барилдаан (вольно) болоно. Буряад эрэ хүнэй гурбан нааданай дунда гол һуури эзэлдэгынь, арад түмэндэ тон ехээр һайшаагдадагынь эли бэд даа. Сүлөөтэ барилдаан манай буряад барилдаан манай буряад барилдаанда гол түлэбөөрөө адлирхуу.

Би багаһаа хойшо нютагайнгаа намарай, хабарай тайлганда барилдажа захалаа бэлэйб. Олон хүбүүд эндэһээ барилдаанай нюуса, мэхэ гохонуудые мэдэжэ абадаг, тиигэжэ Дулаан хаанай үршөөлөөр барилдаанай үргэн хибэс дээрэ гарадаг заншалтай. Пая намарай тайлганда ошоходом, заншалта энэ наада баһал эмхидхээ. Японой сумо барилдаанда адляар шэгнүүриин хубаари гэжэ үгы. Имагтал наһаараа гурбан бүлэг: 12 болотор наһатай хүүгэд, 12-18-тай хүбүүд, наһаяа гүйсэгшэд гээд илгардаг. Тэндэ һургуулиин аха ангиин һурагша Санжай Бандеев өөрынгөө наһанай, мүн эрэшүүлэй дундаһаа онсо илгаржа, нютагай баатар болоно һэн. Энэ Санжайн түрүүшын ехэ илалта, саашанхидаа ехэ барилдаанай эхин гэжэ найдаад, аяар 1950 ондо Буряад-Монголой чемпион болоһон Шарлай абгайдал (Бадма Санжиев) адли үхибүүн наһанһаа эхилжэ, үдэр һүнигүй, үбэл зунгүй бээе һорижо, нютагаа, Захаaminaа, Буряад ороноо, Росси гүрэнөө

суурхуулха баатар болог гэжэ хүсэе! Нээрээшье, манай үетэн багаһаа хойшо гарай бүмбэгэ, бүмбэгэтэй хоккей одоо наададаг һэмди. Тэрэ сагта архи удаггүй, тамхи татадаггүй, телевизор, компьютер харадаггүй саг байһан. Гансал сэбэр агаарта наададаг, бэээ хорижо, нэгэ үгөөр хэлэхэдээ, элүүр энхэ байдал сахидаг хаһа байһан.

Сүлөөтөө барилдаан Олимпиин нааданда 1904 ондо оруулагдаһан юм, тэндэ ганса Америкын 38 бүхэшүүл хүсэ шадалаа туршалсаһан. Ушар гэбэл, Америкэдэ энэ барилдаан ехэ дэлгэрэнхэй, баяшуул энэ наада хараха дуратай, баатар хүбүүдээ урмашуулдаг, үргэн зоригжуулдаг, тэдэнээрээ омогорхдог һэн. Жэшээ болгон, нимэ баримта дурдая: 1904 онһоо 1976 он болотор Америкын барилдаашад 99 олимпиин медальда, харин манай СССР орон 57 медальда хүртэһэн түүхэтэй.

1996 онһоо Россин команда болоһон ушартай. Дайнай һүүлээр И.В. Сталин бар хүсэтэй, баатар томо бэетэй бүхэшүүлээр омогордог, тиигэжэ энэ барилдаан Олимпиин нааданда ородог хадань орон соогоо хүгжөөхэ гэһэн заабари гаргаһан. Уданшьегүй 1952 оной Олимпиадада Грузиин Кахети нюотагһаа мэдэгдээгүй бар хүсэтэй барилдаашан А. Мekoкишвили түрүүшын алтан медаль абажа, СССР ороноо суурхуулһан.

Жэлнүүд	медальнууд		
	алтан	мүнгэн	хүрэл
1952	1	1	-
1956	1	-	-
1960	-	2	3
1964	2	1	2
1968	2	1	-
1972	5	2	1
1976	5	3	-
1980	7	1	1
1984	Олимпиадада хабаадаагүй		
1988	4	3	2
1992	3	2	2

1987. Манай СССР ороной барилдаашад олимпиин түүхэд өөрынгөө онсо рекорд табижа алдаршахан, Александр Медведь - Олимпиин 3 дахин чемпион юм. Олимпиин 2 дахин чемпионууд: Иван Ярыгин, Леван Тедиашвили, Сослан Андиев, Арсен Фадзаев, Сергей Белоглазов, Махарбек Хадарцев. Эдэ олон жэлнүүд соо нимэ үндэр туйлалтануудые дабахань тон хүндэ. Манай Буриадһаа суута һур харбагшад - габыята мастернууд Владимир Ешеев ба Бальжинима Цыремпилов Олимпиадада хабаадаһан намтартай.

1988. Манай Буриадай барилдаанда дуратайшуул эдэ суута хүнүүдые хараһан, хөөрэлдэһэн золтойнууд байха. Улаан-Үдэ хотодомнай дүрэ буляалдаагаар СССР-эй түрүү һуури эзэлхын түлөө мүрысөөн хоёр дахин - 1981, 1990 онуудта үнгэрөө.

1989. Олимпиин нааданай мүрысөөн бүхэнэй онсо шэнжэтэй, өөрын түүхэтэй байдагынь мэдээжэ. Хүршэ Яхадай суута барилдаашан Роман Дмитриев 1972 ондо XX Олимпиин нааданай алтан медальда хүртөө. 1976 оной Монреалиин Олимпиадада түрүү һууриин түлөө япон барилдааша А. Кудотатай барилдаадаа, 3 секундын үлөөд байхада, 3 очкогээр шүүжэ ябатараа, судьягай алдугаар барилдаан байлгагдажа, япон бүхэ диилэбэ гэхэдэнь, буруушаагдаһан. Харин урда тээнэ Романда шүүгдэһэн болгар Хасан Исаев Олимпиин нааданай чемпион боложо, Р. Дмитриев хоёрдохи, харин япон А. Кудота гурбадахие абаа. Хоёрдохи Олимпиадынгаа мүнгэн медальда хүртэгшэ Роман Дмитриев үшөө дахин Яхад арадаа бүхы дэлхэй дээрэ мэдүүлээ бэлэй. Москвагай 1980 оной Олимпиадада гурбадахия хабаадаха аргатайшые наа, өөрын бэшэ шалтагаанаар аза талаангүй байшоо. Би тэрэ үедэ Москвада һуража байхадаа, илангаяа бүхэ барилдаагаар һонирходог һэм. 1979 оной СССР-эй арадуудай спартакиадада, 1980 оной СССР-эй чемпионатда (Москвада болоһон) Сергей Корнилаев Роман Дмитриевтэ шүүгдээшые наа, Олимпиадада хабаадажа, хүрэл медальда хүртэһэн габыятай. Хэрбээ Роман Дмитриев хабаадаа наа, алтан медаль шүүхэ һэн гэжэ би мүнөөшые болотор ханадагби. Роман Михайлович Дмитриев СССР-эй габыята мастер, СССР-эй габыята тренер, XX Олимпиадын чемпион, XXI Олимпиадын

мүнгэн медальтай, дэлхэйн 3 дахин чемпион, Европын 2 дахин чемпион (манай яхатнай Европын чемпион болохонь тон хэсүү), дэлхэйн Кубок 3 дахин шүүхэн, "Хүндэлэлэй Тэмдэгэй" ба Ажалай Улаан Тугай орденуудтай баатараар омогорхоёл.

1990. Сергей Алексеевич Белоглазов баһал Олимпиин гурбан медальда хүртэһэн. Москвагай Олимпиадада эхир хүбүүд - Анатолий, Сергей Белоглазовууд алтан медальнуудые шүүхэн түүхэтэй. ЦСКА-гай хибэс дээрэ барилдааша байхадам, эдэ суута барилдаашад ерэжэ, олон ехэ мүрысөөнүүдтэ бэлэдхэл хэдэг хэн. Мүнөөшье болотор Олимпиин, дэлхэйн, Европын, СССР-эй баатарнуудтай уулзажа, хөөрэлдэжэ, нэгэ хибэс дээрэ бэлэдхэл хэхэ золтой байһандаа ехэл баяртай ябадагби. Эдэ нүхэдэй хорёонуудые ехэл һонирхолтойгоор харадаг, хожомын тэдэнэй нюуса, мэхэ хэрэглэдэг байгааб. Зарим ушарта тэдэнэй сүлөө байхада һамбаашалжа, барилдаанай олбог дээрэ носолдоодшье туршааб. СССР-эй габьяата тренер Андрей Челидзин дурасхаалай шанда хүртэхын тула Москвада үнгэргэгдэдэг мүрысөөндэ хоёрдохи һуури эзлэхэдэм, эдэнэй жэшээ намда ехэ нүлөө үгөө гэжэ һанагшаб.

1991. Эдэ хоёр эхир хүбүүд - Анатолий, Сергей Белоглазовууд манай Улаан-Үдэдэ уласхоорондын мүрысөөнүүдтэ хүндэтэ айлшадаар ходоодоо буудаг. 1956 ондо Калининград хотодо түрэхэн. 13-тайдаа 27 кило шэгнүүртэйһнүүд суута тренер Гранит Таропиной хүтэлбэри доро түрүүшынхиеэ барилдаанай олбог дээрэ гараһан. Сергей Белоглазов барилдаашадай дунда эгээн үни удаан саг соо барилдаһан гэжэ тоологдодог. Олимпиин 2 дахин чемпион, дэлхэйн 6 дахин чемпион. 1984 оной Лос-Анджелесай Олимпиадада манай СССР гүрэн хабаадаагүй. Түрүүшын олимпиин медаль абаһанһаа хойшо найман жэл болоод, Сеулай Олимпиадада баһал эрхим баатар болоо. Москвада түрүүшынхиеэ танилсахадам, Сергей Анатолий хоёрой: "Бидэ Улаан-Үдые һайн мэдэхэбди. Байгалай эрьһеэ ехэ спортын үргэн харгыда гараа һэмди. 1977 ондо Бурядай 25 жэлэй нэрэмжэтэ стадион дээрэ хоюулаа Россин чемпионууд болообди", - гэжэ хэлэхэдэнь, би ехэ Буряад ороноороо омогорхоо бэлэйб. Байгал

далайн хүсэн, Буряад нютагайм агаар олохон жэлнүүд соо эдэ хүбүүдтэ хүсэ шадал оруулhaniинь үнэхөөрөөшье зүб даа. СССР-эй 37-дохи чемпионатда уласхоорондын классай спортын мастер Мүнхэ-Жаргал Цыдыпов гансал Сергей Белоглазовта булигдажа, өөрынгөө бүлэг соо хоёрдохи нуури эзэлжэ, хүрэл медальда хүртэхын түлөө Олимпиин нааданай чемпион Анатолидо нэгэ баллаар шүүгдэжэ, 4-дэхи нуури эзэлхэн. Энэ ушарһаа Москвагай нүхэр Мүнхэ-Жаргал Содномович баһал Олимпиин наадануудта хабаадаха арга шадалтай, бүхэ баатар байһан гэжэ тэмдэглэлтэй. Бэлиг шадабаритай буряад барилдааша хүбүүд Москвада олон байгаа.

Москвада ГЦОЛИФК-да нуража байхадаа, Мүнхэ-Жаргал Цыдыпов энэ мүрысөөндэ хоёрдохи нуури эзэлээд, "СССР-эй спортын мастер" гэхэн нэрээ үшөө дахин баталаа хэн. Мүнхэ-Жаргал Содномович Агын барилдаашадай дундаһаа түрүүшын уласхоорондын классай спортын мастер, Базар Ринчиногой дурасхаалай мүрысөөнэй 9 дахин чемпион, СССР-эй 4,6-дахи нууринуудые эзэлхэн. Баатар Дашанимаев, Миша Доржиев, Валерий Молотовтой суг хамта ЦСКА-гай олбог дээрэ нилээн олон мүрысөөнүүдтэ хабаадаһан байнабди. Урдань Валера Молотов боксоор хорилго хэжэ байһан аад, барилдажа эхилхээр, нэгэ жэлэй хугасаа соо "СССР-эй спортын мастерта кандидат" нэрэ зэргэдэ хүртөө. Тэрэ үедэ залай хоёрдохи дабхар дээрэ Бурядай суута боксер, Европын хүрэл медальда хүртэхэн Александр Дугаровай хорилго хэхэдэнь уулзажа, яһала һайнаар сагаа үнгэргэдэг байгаабди. Иимэл олон бэлигтэй буряад барилдааша хүбүүд нэгэ үедэ Москвада нуража байгаа. Пүүлэй үедэ ниислэл хото Улаан-Үдэдэмнай барилдаагаар уласхоорондын мүрысөөнүүд эмхидхэжэ, барилдаанда дуратайшуулые суглуулдаг, суута барилдаашадые хараха, уулзаха байһандаа золтойнууд. Залуу үсын барилдаашад эдэнэй жэшээ дээрэ хүмүүжүүлэгдэжэ, ехэ барилдаанай эрхим нууринуудые эзэлхэнэ дамжаггүй.

60 ЖЭЛЭЙНЬ ОЙ ДЭЭРЭ...

*Сагай гүйсэ түргэн даа,
Шамай, намайш гамнаагүй, -*

гээд уян жороо хэлэтэй, уран жорхой бодолтой манай алдарта поэт Дондок Улзыгтуев нэгэ шүлэгтөө бэшэһэн байдаг. Саг тухай, хүнэй галта, дууша ганса наһан тухай эдэ мүрнүүдые дабтан дурсажа, дабажа гараһан он жэлнүүд, үе сагууд тухайгаа "орой дээрэхи оглогортоо олон юумэ шэбшэхэш" даа...

Үнгэрһэн арбан жэл соохи ажабайдалдаа үзэгдөө, ханагдаагүй хубилалтануудые хараһаар, гайхаһаар ерэбэбди. Захирхаараа дашуурдаг засанайш залиржа, орон түрымнай аласай зам амгайгша болонхойл гээшэ. Ушар тиимэһээл үдэр, хүниин хэлгэсээн, он жэлэй зэрэлгээн руу жэрэлзэн түргэдэнхэй хэбэртэй.

Юрэдөөл, гушаад жэлэй саана харалсаһан, харилсаһан хаһамнай энэ 2001 оной нюрууһаа ехэл холо шэнги үзэгдэнэ. Юуб гэхэдэ, XXI зуун жэлэй энэ эхин түрүүшын хуудаһан дээрэһээ түрэхэн гараһан, үдэхэн тэнжэхэн, бүдэрхэн, бодоһон ХХ зуун жэлэйнгээ хоёрдохи хахад руу һарабшалжа байһаншуу үзэгдэнэл...

Парабшалаар, наһан дурсаһаар байтарни, Захааминай олон нүхэдэй дундаһаа онсо тодоор Александр Цыбиковэй дүрэ шарай тодорон байба. Тиигээдшье энэ шэнэ зуун жэлэй түрүүшын оной ута хайхан энэ намар, тодорхойлон хэлэбэл, мүнөөдэр, ноябриин 29-дэ, Александр Цыбиков алтан дэлхэйдээ амиды мэндэ ябаа һаа, 60 наһаяа угтаха бэлэй. Тээд хэдэхэн жэлэй саана хүндэ үбшэндэ дайрагдажа хүсэн-зориг хаһадаа һүүдэр орондоо халижа ошоһониинь харамтай...

Гушаад жэлэй саана, гуһан хаһадаа, Александр Цыбиковтэй ажал хэрэгээрээ харилсажа ажаллаха, анда нүхэд болоод харилсажа ябаха ушар байгаа юм. Урда тээнэ Захааминайнгаа Дүтэлүүр нютагай (тэрэ үеын найман жэлэй) һургуулида географин багшаар, мүн һуралсалай талаар директорэй орлогшын уялга дүүргэжэ, удаань Зэдын комбинадай Холтоһоной

уурхайн геологоор урагшатайгаар ажаллажа ябаһан залуу коммунист Александр Цыбиков партиин райкомой үзэл сурталай таһагта инструктораар дэбжүүлэгдэһэн байгаа. Саашадаа тэрэ Санагын совхозой парткомой секретаряар, һүүлдэнь директорээршые ажаллаа.

Александр Цыбиковэй партиин райкомой таһагта ажаллажа байхада, би аймагай "Ажалай туг" газетые буряад дээрээ хинан гаргажа байгааб. Тэрэ үедэ майн 1-нэй, ноябриин 7-ной ехэ һайндэрнүүд, улад зоной жагсаалнууд аймагай түбүүдтэшые олоной хабаадалгатай үнгэрдэг хааб даа.

Закаменск гээшэмнай гансашые аймагай харьяата олон янзын эмхи зургаануудтай бэшэ, мүн Зэдын ехэ комбинадай албан зургаануудтай, олон һургуулинуудтай, хүн зон элбэгтэй хото город байгаа юм. Аймагай хэлхээ холбооной таһаг Улаан-Үдэ хотынхидай жагсаалай дамжуулгые 2 час соо таһалаад һайндэрэй репортаж бүхы аймагайнгаа 22 һуурин тосхонуудай радиоузелнуудаар дамжуулдаг заншалтай хэн. Тиигээд лэ Александр Дашеевич Цыбиковэй хүдэлжэ, хүтэлбэрилжэ байһан пропагандын таһаг энэ хэрэгые эрилтэ, харюусалга ехэтэйгээр бээлүүлдэг байгаа. Аймагай һайндэрнүүдэй радио-репортажые (зунай найр наадан хүрэтэр) ород, буряад хэлээр хоёр хүн саг үргэлжэ микрофоноор хүтэлжэ байгша һэмди. Тэдэ хадаа Зэдын комбинадай барилгын талаар генеральна директорэй орлогшо Владимир Иванович Суйпес - бахим томо бээтэй, бас бүдүүн жэгдэ һайхан хоолойтой немец яһанай, намһаа нэгэ хэды ахамар наһанай нүхэр - ород хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн сценаряар ябуулха. Тиихэдэ шүлэг-солоор шэмэглэгдэһэн сценари ээлжээндээ бинь уншахаб. Олонхи ушарта үндэр хада нютагта эртын үбэл буушанхай байхал даа, ноябриин долооноор. Жэхэрүүхэн жабартай үедэ:

- Зай, Александр Дашеевич, жагсаалай үедэ бидэшни, хоморой хэрэгтэй зон, зууража бээрэжэ, бүдэхи хоолой гаргажа болохобди... Тиимэһээ маанадаа зүлмэхэ, жэгнэхэ зүйлөө мартаагүй бээш? - гэлдэхэбди Владимир Суйпес бидэ хоёр.

- Зүб, зүб. Танайш ажал харюусалгатай гээшэ. Хүсэлытнай һэндэжэ болохогүй. Ошоё, ошоё райком соо - гээд Александр Дашеевичнай урид бэлдэгдэһэн таһагтаа уригша бэлэй...

- Тарилга, хуряалга, малай үбэлжэлгын харюусалгатай хаһада аймагай хүдөө нютагуудай һалбарин ажалшадые соёлой талаар хангалга - һонин уулзалга, лекцинүүдые эмхидхэхэ хэрэгы партиин райкомой үзэл сурталай таһагые даагша Александр Дашеевич аймгүйсэдкомой соёлой таһагые даагша Мария Будаевна Хабигуеватай, мүн нютагуудай соёлой эдэбхитэдтэй эмхитэй жэшээтэйгээр бэлүүлэгшэ бэлэй.

Александр Дашеевич Цыбиков хадаа Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай эхилһэн жэлэй намар, тодорхойлон дурсабал, 1941 оной ноябрийн 29-дэ Захааминай аймагай Нурта нютагта Даша Намсараевич Цыбиковэй бүлэдэ түрэн байгаа. Даша Намсараевич болбол революциин урда тээхэнэ, 1916 ондо түрэн, дайнай ажалай ветеран, солотой модошо уран дархан хүн ябаа. "Буряад-Монголой эрхим барилгашан" гэнэн үнэмшэлгэ - дипломдо республикын үсөөн уран модошо дархашуулай тоодо Даша Намсараевич Цыбиков 1956 ондо хүртэн байгаа. Энэ ушар хадаа модошо дархашуулаараа урда саһаа суутай байһан Нурта нютагай солье улам холуур суурхуулан гэшэ. Уран гартай Даша абынгаа угай эрдэмые нютагтаа наһаараа механизатораар ажаллажа ябаһан Жамсаранжаб хүбүүнинь, илангаяа удаадахи Валерий одхон хүбүүнинь дагажа абаһан байдаг.

Булад Жанчив

**Манай Нурта нютагһаа 67 хүнүүд дайнда мордоо...
33 сэрэгшэд гэртээ бусажа ерээгүй:**

1. Бадмаев Балган Очирович
2. Балданов Шоймпол Банзаракцаевич
3. Бальжанов Буда Мархаевич
4. Бандсеев Агван Цындемеевич
5. Будаев Балган Хандуевич
6. Будаев Дамдин Цыденович
7. Будаев Даржа Цыденович
8. Будаев Доржо Гылыкович
9. Будаев Жамса Манхуданович
10. Будаев Манхудан Будьяевич
11. Будаев Цыбикжап Дулмаевич

12. Гармаев Ринчин Будаевич
13. Гылыков Доржо Будаевич
14. Гылыков Пурбо Тыджеевич
15. Гармаев Лубсан-Даша Гармаевич
16. Дашеев Бадмажап Шадарбулаевич
17. Дашеев Дамба Шадарбулаевич
18. Доржиев Еши Цыренович
19. Доржиев Зана Дансаранович
20. Дугаров Гарма-Цырен Сундуевич
21. Дулмаев Дэмбэ Бадмаевич
22. Жапов Очир Эодынеевич
23. Жигжитов Жамсо Байлович
24. Дыжитов Бадма-Доржо Ванчикович
25. Дылгиров Дэмбэ Бадмаевич
26. Дымбрылов Ринчунай Дашеевич
27. Сандаков Булхунай Самбилович
28. Сосоров Цыремпил Ширапович
29. Гарбаев Дамнин Цыденович
30. Цыбиков Доржунай Намсараевич
31. Цыденов Бальжин Дымпилович
32. Цыремжитов Ринчин Гонгорович
33. Цыренов Намжил Дымпилович

Нютагай оморгохо хүнүүд:

1. Жамбын Балган - доктор медицинских наук
2. Бальжанова Ася Будаевна - заслуженный врач РБ, первый кандидат медицинских наук из Закамны.
3. Базарова Бадма Гомбоевна - заслуженный учитель РФ, заслуженный работник культуры РБ
4. Гармаев Владимир Бадмаевич - заслуженный работник физической культуры РБ
5. Гармаева Дора Ешеевна - заслуженный работник физической культуры РБ
6. Дашеев Александр Будаевич - почетный радист СССР

7. Цыренов Александр Панаевич - заслуженный инженер РБ
8. Цыренов Сергей Панаевич - заслуженный учитель РБ, почетный работник профтехобразования РФ
9. Цыренова Донара Дмитриевна - заслуженный экономист РБ
10. Цыренов Банзаракша Намжилович - заслуженный животновод РБ
11. Цыренов Борис Банзаракцаевич - заслуженный работник социального обеспечения РБ
12. Цыбиков Валерий Дашеевич - заслуженный работник культуры РБ
13. Коменданова Мира Памаевна - заслуженный экономист РБ
14. Сосорова Дарима Владимировна - кандидат медицинских наук
15. Чимитова Дора Гармажаповна - отличник народного образования РФ
16. Доржиева Цыпилма Бальжановна - кандидат исторических наук
17. Гармаев Роман Васильевич - подполковник МВД РФ
18. Дамбаев Бата Раднаевич - подполковник МВД РФ
19. Дашеев Баир Иванович - подполковник МВД РФ
20. Сосоров Сергей Шарапович - подполковник ВС РФ
21. Санжеев Шарлай Бадмаевич - чемпион Буряад Монголий по борьбе 1950 года
22. Жигжитов Цырен-Доржо Байлович - кандидат сельскохозяйственных наук
23. Цыбиков Даша Намсараевич - лучший строитель Буряад-Монголий 1956 года

Обладатели Золотой медали ВДНХ СССР:

1. Раднаев Бадма-Доржо
2. Цыбиков Валерий Дашеевич

Обладатель золотой медали «Алтаргана - 2006»

1. Цыбиков Валерий Дашеевич

Орденосцы:

1. Базарова Бадма Гомбоевна - орден Знак Почета

2. Дашеев Матвей Бальжанович - орден Дружбы Народов

3. Дашеев Сэбэкжап Бальжанович - орден Трудового Красного Знамени

4. Дугаров Владимир Найжатович - орден Трудового Красного Знамени

5. Базаров Бальжанима Гомбоевна - орден Славы II степени, орден Славы I степени

6. Самбуев Михаил Очирович - орден Трудового Красного Знамени

7. Балданов Бадма-Цырен Очирович - орден Трудового Красного Знамени

ХҮНДЭТЭ БАГШАЯА АМАРШАЛНАБДИ

Хүбшэтэ уулануудааар хүрээлэгдэнхэй Закаменск хотоһоо холо бэшэ, Үндэр Дулаанай хормойдо оршодог Нурта гэжэ нютагта түмэр сагаан туулай жэлдэ дүрбэн хүбүүд, нэгэ басаган алтан дэлхэй дээрэ мүндэлөө бэлэй. Арюун хайхан агаараар, Зэдэ голлой аршаанта уһаар ундадан, дуран соогоо наадан тэнжэһээр уданшьегүй тэдэ эдирхэн табан үринэр Нуртынгаа эхин шатын хургуулида орохоор холын алтан намарай түрүүшын үдэр зорёо һэн. Тэдэниие түрүүшын багша Бадма Гомбоевна Базарова налгай уринаар угтан абажа, эрдэм номой эхин сээсэг тэдэнэй сээжэдэ хонирхон таряа бэлэй...

Пургуулийн жэлнүүд хубарин ошожо, 1969 ондо тэдэ табан үринэр дунда хургуулиа амжалтатайгаар дүүргэжэ, ерээдүйнгээ мэргэжэл шэлэн, хуралсалаа үргэжэлүүлхээр тараа бэлэйбди.

Буряад Оронхоо холо ойрын хото газарнуудаар хаанашье дурлахан мэргэжэлээ шудалан 5-6 жэлдэ ябахадаа, анха түрүүшынгээ багшые, тоонто нютагтаа холбон дурсан ябаабди, ябахашьебди.

Манай анха түрүүшын багша Бадма Гомбоевна Базарова үнгэрһэн 1992 оной намар «Россин Федерациин габьяата багша» гэһэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртөө һэн.

Хүндэтэ Бадма Гомбоевна, танаа үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн ушараартнай, оройтуулжа байгаадшые хаань, халуунаар амаршалаад, энхэ амгалан жаргалтай,

Нэрэ дээрэтнай -

зол жаргалай холонго

Хэрэг дээрэтнай

хэшиг хубиин туяа

Харгыдатнай этигэл

найдалай мүнхэ зула

Хэтэ мүнхэдөө бадаржа

байг лэ!

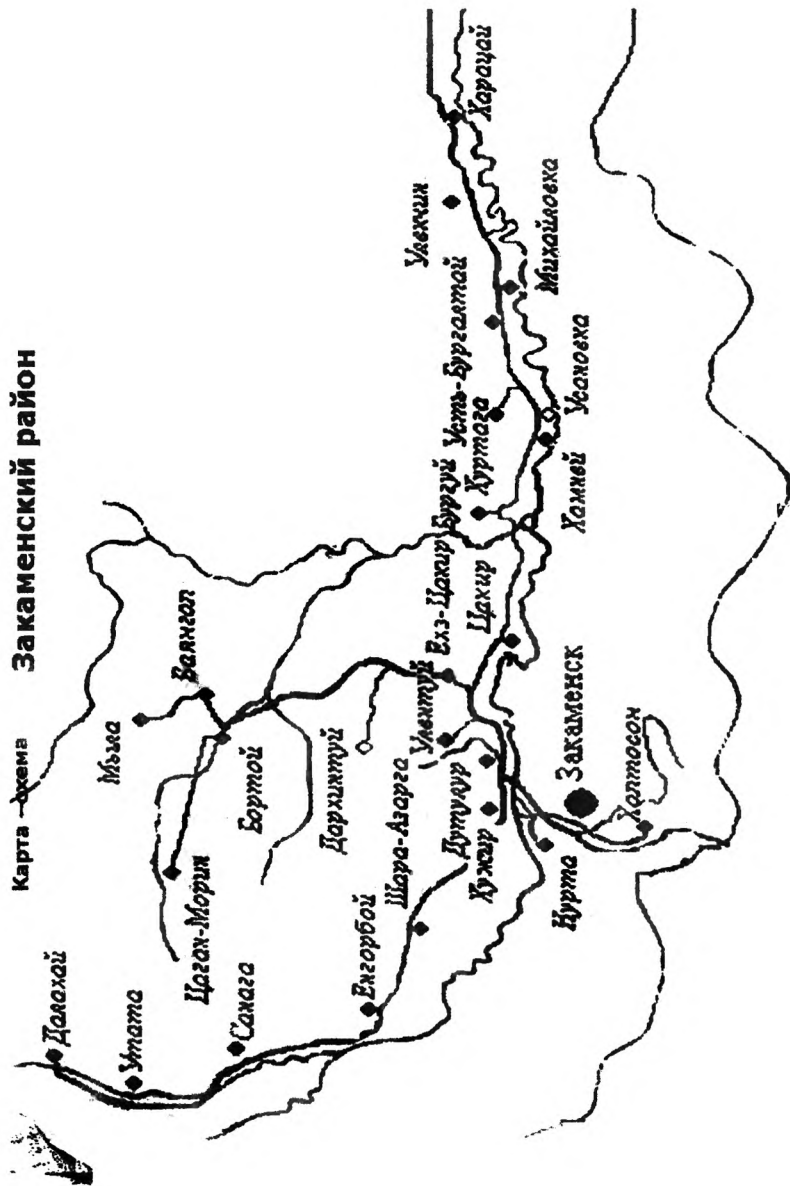
- гээд урда мэтэ ажал хэрэгтээ амжалтатай ябахыетнай Нуртынгаа табан үринэрэй зүгһөө хүсэнэб.

Холын намарай түрүүшын үдэр Үндэр Дулаанай хормойдо оршоһон нютагайнгаа эхин хургуулида анхан танай дулаахан харасаар угтагдаһан табан үүринэр хадаа мүнөө: Цырен-Долгор Раднаева - олон хүүгэдэй эхэ, Бадма Жапов - совхозой директор, Саян Цыренов - хургуулиин багша, Мэлс Сосоров - сэрэгэй офицер, Валерий Цыбиков - хургуулиин багша болонхой амжалтатай, урматай ажабайдалаа эрхилнэ гэжэ тандаа дуулганаб.

«Буряад үнэн»

6.02.1993 он

Карта — схема **Закаменский район**



СОДЕРЖАНИЕ

Урданай урлалай, уянгын хани нүхэр.....	3
Захааминай аймагай хилэ тухай.....	6
Хүрхүүд.....	8
Мүнхын бэрхэнүүд.....	12
Замбаа амталха дуратай гүт?.....	12
Дулаан хаан тухай.....	13
Шарахан түйсэ, сагаахан хүн.....	16
Зэрэлгээтгэһэн Зэдэмни.....	19
Түрэл дайдамнай үлгын дуугаар дуудана.....	20
Төөби, таабайнарай дуунай аялгаар.....	28
Шамбай солбон ангуушад.....	64
Намдал адляар танда дурлажа шадуужан.....	66
Хубисхалай урдахи буряад-монгол.....	68
Дэмбрэн таабайн нэрээр дэмбэрэлтэй жэргэн.....	73
Захааминдаа заяатай.....	76
Нютагай нэрэ хүндэтэй.....	78
Буянтай таабай, тандаа дохиноб.....	81
Бурханһаа галтай, бултандаа найдалтай абгаймнай.....	83
Дулаан хаанай мүргэл тухай.....	86
Нурта нютагаа алдаршуулһан уг гарбалтан.....	87
Олимпиин баатарнуудаар омогорхоноб!.....	90
60 жэлэйн ой дээрэ.....	95
Хүндэтэ багшаяа амаршалнабди.....	100

Общественно-литературное издание

Валерий Дашевич Цыбиков

Захааминнаа заяатай

Редактор Д.В. Цыбикова
Корректор Д.М. Гуляева

Издательский центр
ГУП «Издательский дом «Буряад үнэн»

Верстка Ж.В. Доржиевой
Печать Л.Д. Гончиковой
Фальцовка и переплет
Л.Л. Цыденовой, О.Д. Бильгагуровой, Л.С. Тахановой

Лицензия ИД № 05062 от 14.06.2001 г.
ГУП «Издательский дом «Буряад үнэн»
Лицензия ПД № 13-0004 от 28. 05. 2001 г.
ГУП «Издательский дом «Буряад үнэн»

Подписано в печать
Формат 60x84/16
Усл. печ. л. 6,5 Уч-изд.л. 6,0
Заказ № 238 Тираж 300 экз.

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23
ГУП «Издательский дом «Буряад үнэн»

80

Улаан-Үдэ
2007